

FISCAAL RECHT

FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID

UNIVERSITEIT LEIDEN

QANU
Catharijnesingel 56
PO Box 8035
3503 RA Utrecht
The Netherlands

Telefoon: +31 (0) 30 230 3100
E-mail: support@qanu.nl
Internet: www.qanu.nl

Projectnummer: Q0659

© 2018 QANU

Tekst en cijfermateriaal uit deze uitgave mogen, na toestemming van QANU en voorzien van bronvermelding, door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, worden overgenomen.

INHOUDSOPGAVE

RAPPORT OVER DE BACHELOR- EN MASTEROPLEIDING FISCAAL RECHT VAN DE UNIVERSITEIT LEIDEN	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDINGEN.....	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING	5
SAMENSTELLING VAN HET PANEL.....	5
WERKWIJZE VAN HET PANEL	6
SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL	11
BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING	14
BIJLAGEN	30
BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANELLEDEN	32
BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER.....	34
BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES.....	41
BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN DE PROGRAMMA'S	46
BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA	49
BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN	52

Dit rapport is vastgesteld op 23/05/2018

RAPPORT OVER DE BACHELOR- EN MASTEROPLEIDING FISCAAL RECHT VAN DE UNIVERSITEIT LEIDEN

Dit rapport volgt het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO (d.d. 19 december 2014).

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDINGEN

Bacheloropleiding Fiscaal Recht

Naam van de opleiding:	Fiscaal Recht
CROHO-nummer:	56827
Niveau van de opleiding:	bachelor
Oriëntatie van de opleiding:	academisch
Aantal studiepunten:	180 EC
Afstudeerrichtingen:	-
Locatie(s):	Leiden
Variant(en):	voltijd, deeltijd
Onderwijstaal:	Nederlands
Vervaldatum accreditatie:	03/07/2019

Masteropleiding Fiscaal Recht

Naam van de opleiding:	Fiscaal Recht
CROHO-nummer:	66827
Niveau van de opleiding:	master
Oriëntatie van de opleiding:	academisch
Aantal studiepunten:	60 EC
Afstudeerrichtingen:	-
Locatie(s):	Leiden
Variant(en):	voltijd, deeltijd
Onderwijstaal:	Nederlands
Vervaldatum accreditatie:	03/07/2019

Het bezoek van het visitatiepanel Rechtsgeleerdheid aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden vond plaats op 22-24 november 2017.

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING

Naam van de instelling:	Universiteit Leiden
Status van de instelling:	bekostigde instelling
Resultaat instellingstoets:	positief

SAMENSTELLING VAN HET PANEL

De NVAO heeft op 7 augustus 2017 ingestemd met de samenstelling van het panel. Het panel dat de bacheloropleiding en de masteropleiding Fiscaal Recht beoordeelde bestond uit:

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout, voorzitter Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (LOWI), emeritus bijzonder hoogleraar Migratierecht en Rechtsbescherming aan de Radboud Universiteit Nijmegen en voormalig Nationale Ombudsman [voorzitter];
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma, hoogleraar Bestuursrecht, in het bijzonder Ruimtelijk Bestuursrecht, aan de Vrije Universiteit Amsterdam [vice-voorzitter];

- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols, emeritus hoogleraar Straf- en Strafprocesrecht aan en voormalig Rector Magnificus van Maastricht University;
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz, eerst hoogleraar Notarieel Recht, daarna hoogleraar Personen- en familierecht, in het bijzonder Familievermogensrecht, aan de Universiteit van Amsterdam;
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure, hoogleraar Vergelijkend Internationaal Milieurecht aan Maastricht University en hoogleraar Comparative Private Law and Economics aan de Erasmus Universiteit Rotterdam;
- Prof. dr. R.G. (Rainer) Prokisch, hoogleraar Belastingrecht, in het bijzonder Europees en Internationaal Belastingrecht, aan Maastricht University;
- Prof. dr. J.B. (Hanneke) Spath, hoogleraar Burgerlijk Recht aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Radboud Universiteit in Nijmegen;
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB, masterstudent Nederlands Recht, specialisatie Staats- en Bestuursrecht, aan Maastricht University.

Het panel werd ondersteund door Adrienne Wieldraaijer-Huijzer MA, die optrad als secretaris.

De curricula vitae van de panelleden zijn opgenomen in bijlage 1.

WERKWIJZE VAN HET PANEL

De visitatiegroep Rechtsgeleerdheid

De beoordeling van de bachelor- en masteropleiding Fiscaal Recht aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden was onderdeel van de visitatie Rechtsgeleerdheid. Van oktober 2017 tot en met maart 2018 beoordeelden drie panels in totaal 93 opleidingen aan elf universiteiten. In overleg met de NVAO is ervoor gekozen om binnen de overkoepelende visitatiegroep Domein Rechtsgeleerdheid drie subclusters (in het vervolg clusters) van instellingen aan te wijzen:

Cluster I	Universiteit van Amsterdam, Vrije Universiteit, Erasmus Universiteit Rotterdam, Nyenrode Business Universiteit;
Cluster II	Universiteit Leiden, Tilburg University, Universiteit Utrecht;
Cluster III	Maastricht University, Open Universiteit, Radboud Universiteit Nijmegen, Rijksuniversiteit Groningen.

Ieder cluster werd door een eigen panel beoordeeld. De panels bestonden voor elk cluster uit de volgende leden:

Cluster I

- Em. prof. mr. I.F. (Ige) Dekker (voorzitter)
- Prof. dr. mr. P.P.T. (Paul) Bovend'eert (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. mr. T.A. (Theo) de Roos
- Prof. dr. P.H.J. (Peter) Essers
- Prof. dr. mr. A.L.B (Aurelia) Colombi Ciacchi
- Dr. mr. W.H.F.M. (Wouter) Cortenraad LLM
- Prof. dr. mr. G.E. (Gerrit) van Maanen
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. mr. dr. P. (Peggy) Valcke
- Prof. dr. L.J. (Larissa) van den Herik

Cluster II

- Em. prof. dr. mr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter)
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols

- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure
- Prof. dr. R.G. (Rainer) Prokisch
- Prof. dr. A.A.H. (Aukje) van Hoek
- Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos
- Prof. dr. J.B. (Hanneke) Spath
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg

Cluster III

- Em. prof. mr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn (voorzitter)
- Prof. mr. E. (Elies) van Sliedregt (vice-voorzitter)
- Prof. dr. R.A. (Ramses) Wessel
- Prof. dr. mr. A.J.C. (Adrienne) de Moor-van Vugt
- Em. prof. mr. L.C. (Laurens) Winkel
- Em. prof. mr. drs. H.P.A.M. (Henk) van Arendonk
- Prof. dr. Y. (Yves) Jorens
- Dr. D. (Dominique) Sluijsmans
- Dr. mr. S.A. (Sonja) Kruisinga
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. M. (Manuel) Desantes Real
- Prof. mr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg
- Prof. mr. H.N. (Harriët) Schelhaas

Voor elk bezoek binnen een cluster werd vervolgens een subpanel aangesteld, gebaseerd op de expertise en beschikbaarheid van panelleden en rekening houdend met mogelijke belangenverstrengeling. Bij het bezoek aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden bestond het panel uit de volgende leden:

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter)
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure
- Prof. dr. R.G. (Rainer) Prokisch
- Prof. dr. J.B. (Hanneke) Spath
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB

Coördinatie en secretarissen

Dr. Fiona Schouten was uitvoerend coördinator van de visitatie Rechtsgeleerdheid, drs. Linda te Marvelde supervisor en Marcella van Schie MA projectondersteuner. Voor cluster I traden drs. José van Zwieten (UvA, VU) en dr. Marianne van der Weiden (EUR, Nyenrode) op als secretaris, voor cluster II Adrienne Wieldraaijer-Huijzer MA (UL) en dr. Floor Meijer (TiU en UU) en voor cluster III drs. Renate Prenen (MU, OU, RU en RUG). Daarnaast was Fiona Schouten voor de bezoeken aan de UvA, EUR, MU en RU tweede secretaris vanwege parallelsessies in het programma en aan de RUG vanwege voorgenomen naamswijzigingen van opleidingen.

Consistentie en ijking

De consistentie in de beoordeling binnen en tussen de drie clusters werd op diverse manieren geborgd:

1. De coördinator van QANU was bij elk bezoek aanwezig bij de start van elk visitatiebezoek en bij het opstellen van de eindoordelen;

2. De coördinator was bij het eerste bezoek in ieder subcluster aanwezig;
3. Er vonden ijkingsoverleggen plaats op vrijdag 8 december 2017 en 6 april 2018 waarin voorzitters, vice-voorzitters, studentleden en de coördinator van QANU werkwijze en beoordeling bespraken;
4. De voorzitters waren in ieder geval bij één bezoek buiten hun eigen cluster als toehoorder aanwezig;
5. De student-panelleden rouleerden; zij namen deel aan ten minste één bezoek in elk cluster;
6. Voorafgaand aan de bezoeken vond er op 29 augustus 2017 een overleg plaats tussen coördinator en secretarissen, waarin de werkwijze wordt besproken.

Vorbereiding

Op 23 maart 2017 werden de voorzitters van de drie panels gezamenlijk door QANU geïnformeerd over de werkwijze tijdens de visitatie Rechtsgeleerdheid, de beoordelingskaders en de bezoekplanning. Daarbij spraken zij ook over wederzijdse afstemming en onderlinge communicatie. De voorzitters kwamen naar aanleiding hiervan tot een gezamenlijke richtlijn voor hun werkwijze bij de scriptieselectie en tot een omschrijving van aard en aantal van de vakken die tijdens de bezoeken door de opleidingen ter inzage werden gegeven.

Alle leden van de drie panels kwamen op 19 juni 2017 bijeen voor een startvergadering. Tijdens die bijeenkomst werden de panelleden geïnformeerd over de van toepassing zijnde beoordelingskaders en de planning van de bezoeken. De panelleden reflecteerden ook op de inhoud en het gebruik van het domeinspecifiek referentiekader voor de visitatiegroep (zie bijlage 2).

In de aanloop naar het visitatiebezoek aan Universiteit Leiden stelden coördinator en panelvoorzitter een selectie samen van eindwerken van de te beoordelen opleidingen. Deze eindwerken werden gekozen uit een lijst van afgestudeerden over de periode tussen 01/09/2015 en 31/08/2017. De selectie vond plaats volgens de Beoordelingsrichtlijn eindwerken van de NVAO. Daarbij hielden de coördinator en voorzitter rekening met variatie in onderwerpkeuze, afstudeervariant, begeleiding en beoordeling. Het panel bestudeerde deze selectie en de bijbehorende beoordelingsformulieren.

De coördinator stelde een bezoekprogramma op in overleg met de contactpersonen van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Dit bezoekprogramma is in dit rapport opgenomen als bijlage 5. De Faculteit der Rechtsgeleerdheid selecteerde vervolgens voor elke gespreksronde representatieve gesprekspartners die ter goedkeuring werden voorgelegd aan het panel en de coördinator.

Na ontvangst van de kritische reflectie controleerde de coördinator deze op kwaliteit en volledigheid alvorens haar ter bestudering naar het panel te sturen. De panelleden lazen de kritische reflectie en formuleerden op basis daarvan vragen en eerste bevindingen.

Bezoek

Het visitatiebezoek aan de Universiteit Leiden vond plaats op 22-24 november 2017. Tijdens het bezoek bestudeerde het panel het ter inzage gevraagde materiaal. Een overzicht van dit materiaal is te vinden in bijlage 6. Het panel sprak met studenten en docenten, formeel en informeel verantwoordelijken, alumni en vertegenwoordigers van de opleidings- en examencommissie en. Tevens bood het panel studenten en docenten de gelegenheid om informeel met het panel te spreken tijdens een inloopspreekuur. Van die gelegenheid is geen gebruik gemaakt.

Het panel beëindigde het bezoek met een intern overleg om zijn voorlopige bevindingen te formuleren. Ter afsluiting van het bezoek gaf de voorzitter een publieke mondelinge toelichting, waarin hij de voorlopige indrukken en algemene observaties van het panel presenteerde.

Rapportage

De secretaris schreef een conceptrapport op basis van de bevindingen van het panel. Dit legde de coördinator voor aan de panelleden. Na verwerking van hun commentaar en na akkoord van het

panel stuurde de coördinator het rapport naar de Faculteit der Rechtsgeleerdheid met het verzoek om feitelijke onjuistheden te melden. De reactie van het bestuur op het conceptrapport werd voorgelegd aan de voorzitter van het panel en feitelijke onjuistheden werden op zijn verzoek gecorrigeerd. Vervolgens werd het rapport door het panel vastgesteld en toegestuurd aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid en aan het College van Bestuur van de Universiteit Leiden.

Beslisregels

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO heeft het panel de volgende definities voor de beoordeling van de afzonderlijke standaarden en de opleiding als geheel gehanteerd:

Basiskwaliteit

De kwaliteit die in internationaal perspectief redelijkerwijs verwacht mag worden van een bachelor- of masteropleiding binnen het hoger onderwijs.

Onvoldoende

De opleiding voldoet niet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont op meerdere vlakken ernstige tekortkomingen.

Voldoende

De opleiding voldoet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont over de volle breedte een acceptabel niveau.

Goed

De opleiding steekt systematisch uit boven de gangbare basiskwaliteit.

Excellent

De opleiding steekt systematisch ver uit boven de gangbare basiskwaliteit en geldt als een internationaal voorbeeld.

SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL

Bacheloropleiding Fiscaal Recht

Beoogde eindkwalificaties

Het panel kan zich vinden in de heldere profilering van de bacheloropleiding Fiscaal Recht. Het heeft vastgesteld dat de opleiding over eindkwalificaties beschikt die voldoen aan nationale en internationale eisen. De eindkwalificaties zijn geconcretiseerd voor wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie. Wel adviseert het panel de opleiding de formulering van eindterm 2 zodanig aan te passen dat die duidelijker te onderscheiden is van eindterm 3 van de masteropleiding Fiscaal Recht. Ook beveelt het de opleiding aan om schriftelijke taalvaardigheid in het Engels op te nemen in de eindkwalificaties en het curriculum.

Onderwijsleeromgeving

Het panel stelt vast dat de bacheloropleiding Fiscaal Recht mede dankzij een curriculumherziening een goed doordacht, degelijk en samenhangend geheel vormt. Studenten volgen al in het eerste jaar een vak over Belastingrecht, waarna het aandeel fiscale vakken steeds groter wordt. Academische vaardigheden zijn prominent aanwezig in het curriculum, met name dankzij het kenmerkende participantensysteem van activerende werkgroepen. Hierdoor is onderwijs in de bachelor Fiscaal Recht intensief vormgegeven. Het panel ziet dit als *best practice* binnen de faculteit. Een sterk punt van de opleiding is verder de nadruk op taalvaardigheid, die in een taalvaardigheidsleerlijn duidelijker tot uitdrukking zal komen. De docentenstaf is voldoende gekwalificeerd en van voldoende omvang. De docentenstaf combineert inhoudelijke en academische expertise met didactische expertise. Het panel acht het positief dat de meeste docenten ook in de beroepspraktijk actief zijn en dat zij training in didactische vaardigheden ontvangen.

Toetsing

Het panel heeft vastgesteld dat toetsbeleid en toetsystematiek binnen de Faculteit der Rechtsgeleerdheid *work in progress* zijn en dat men actief bezig is hiervoor draagvlak te scheppen onder de docentenstaf. Als gevolg hiervan is de toetsing binnen de bacheloropleiding pas recent inzichtelijk gemaakt in een toetsplan en zijn toetsmatrijzen voor de grote vakken met een schriftelijke toets nog in ontwikkeling. Het panel adviseert deze ontwikkeling te stimuleren en monitoren. Het panel stelt vast dat de toetsing binnen de opleiding aan de maat is. De toetsing is voor studenten inzichtelijk en de procedures, bijvoorbeeld met betrekking tot het opstellen van toetsen en fraude, zijn helder vormgegeven. De toetsing in de bacheloropleiding ondersteunt de didactische uitgangspunten van sturing en selectie in het eerste jaar, toenemende zelfstandigheid bij de student en activering van het leerproces. Variatie in toetsvormen en aandacht voor academische vaardigheden zijn vooral sterk aanwezig onder studenten die deelnemen aan het participantensysteem (de grote meerderheid). Het panel is onder de indruk van de proactieve werkwijze van de examencommissie, de zeer uitgebreide en uitgewerkte kwaliteitsonderzoeken die de verschillende subcommissies uitvoeren en de opvolging die de commissie geeft aan haar constatering en aanbevelingen. Wel zou zij de vragenlijst over toetsing voor vakcoördinatoren kunnen inkorten nu toetsmatrijzen en toetsplannen steeds meer inzicht geven in toetsing binnen het betreffende vak. Het panel constateert met waardering dat de examencommissie garant staat voor de kwaliteit van toetsing binnen de faculteit, met inbegrip van de bacheloropleiding Fiscaal Recht.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Het panel is tevreden met het niveau van de scripties van de bacheloropleiding Fiscaal Recht, waarin aandacht voor methodologie en verantwoording daarvan een sterk punt mag worden genoemd. Een aandachtspunt vormt de soms al te ambitieuze onderwerpskeuze. Afgestudeerden ondervinden geen problemen in vervolgopleidingen.

Masteropleiding Fiscaal Recht

Beoogde eindkwalificaties

Het panel kan zich vinden in de heldere profilering van de masteropleiding Fiscaal Recht. Het heeft vastgesteld dat de opleiding over eindkwalificaties beschikt die voldoen aan nationale en internationale eisen. De eindkwalificaties zijn geconcretiseerd voor wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie. Wel adviseert het panel de opleiding de formulering van eindterm 3 zodanig aan te passen dat die duidelijker te onderscheiden is van eindterm 2 van de bacheloropleiding Fiscaal Recht. Ook beveelt het de opleiding aan om schriftelijke taalvaardigheid in het Engels op te nemen in de eindkwalificaties en het curriculum.

Onderwijsleeromgeving

Naar het oordeel van het panel heeft de masteropleiding Fiscaal Recht een duidelijke en logische structuur, die zich onderscheidt door het activerende participantensysteem. Wel zou het volgens het panel de studeerbaarheid en de ontwikkeling van schrijfvaardigheid ten goede komen als een sterke vaardighedenlijn zou worden neergezet, naar het voorbeeld van andere masteropleidingen binnen de faculteit. Het panel adviseert de opleiding ook na te denken over mogelijke inkadering van het tijdspad van de masterscriptie. De docentenstaf is voldoende gekwalificeerd en van voldoende omvang. De docentenstaf combineert inhoudelijke en academische expertise met didactische expertise. Het panel acht het positief dat de meeste docenten ook in de beroepspraktijk actief zijn en dat zij training in didactische vaardigheden ontvangen.

Toetsing

Het panel heeft vastgesteld dat toetsbeleid en toetssystematiek binnen de Faculteit der Rechtsgeleerdheid *work in progress* zijn en dat men actief bezig is hiervoor draagvlak te scheppen onder de docentenstaf. Als gevolg hiervan is de toetsing binnen de masteropleiding pas recent inzichtelijk gemaakt in een toetsplan en zijn toetsmatrijzen voor de grote vakken met een schriftelijke toets nog in ontwikkeling. Het panel adviseert deze ontwikkeling te stimuleren en monitoren. Het panel stelt vast dat de toetsing binnen de opleiding aan de maat is. De toetsing is voor studenten inzichtelijk en de procedures, bijvoorbeeld met betrekking tot het opstellen van toetsen en fraude, zijn helder vormgegeven. Variatie in toetsvormen en aandacht voor academische vaardigheden zijn voor vooral sterk aanwezig onder studenten die deelnemen aan het participantensysteem (de grote meerderheid). Voor het overige adviseert het panel hiervan nog versterking, zo mogelijk naar analogie van de vaardighedenlijn in andere masteropleidingen binnen de faculteit. Het panel is onder de indruk van de proactieve werkwijze van de examencommissie, de zeer uitgebreide en uitgewerkte kwaliteitsonderzoeken die de verschillende subcommissies uitvoeren en de opvolging die de commissie geeft aan haar constatering en aanbevelingen. Wel zou zij de vragenlijst over toetsing voor vakcoördinatoren kunnen inkorten nu toetsmatrijzen en toetsplannen steeds meer inzicht geven in toetsing binnen het betreffende vak. Het panel constateert met waardering dat de examencommissie garant staat voor de kwaliteit van toetsing binnen de faculteit, met inbegrip van de masteropleiding Fiscaal Recht.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Het panel is tevreden met het niveau van de scripties van de masteropleiding Fiscaal Recht. Dankzij het eigen alumnibestand heeft de opleiding een goed beeld van het functioneren van alumni. Zij zijn, mede dankzij de mondelinge en samenwerkingsvaardigheden die zij opdeden in het participantensysteem, goed voorbereid op de arbeidsmarkt.

Het panel beoordeelt de Standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling als volgt:

Bacheloropleiding Fiscaal Recht

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	goed
Standaard 3: Toetsing	voldoende
Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	voldoende

Masteropleiding Fiscaal Recht

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing	voldoende
Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	voldoende

De voorzitter en de secretaris van het panel verklaren hierbij dat alle panelleden kennis hebben genomen van dit rapport en instemmen met de hierin vastgestelde oordelen. Zij verklaren ook dat de beoordeling in onafhankelijkheid heeft plaatsgevonden.

Datum: 23/05/2018

Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout

Adrienne Wieldraaijer-Huijzer MA

BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING

De bachelor- en de masteropleiding Fiscaal Recht worden aangeboden door de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden. Naast deze twee opleidingen verzorgt de faculteit de bachelor- en masteropleidingen Rechtsgeleerdheid en Notarieel Recht en de masteropleiding Jeugdrecht. Deze opleidingen worden eveneens in het kader van de visitatie Rechtsgeleerdheid beoordeeld. De faculteit verzorgt ook de bacheloropleiding Criminologie en twee masteropleidingen Criminologie, alsmede een aantal advanced masteropleidingen, zoals de masteropleiding International Children's Rights. De Faculteit Rechtsgeleerdheid kent een Faculteitsbestuur dat bestaat uit de decaan, de portefeuillehouder onderzoek (vice-decaan), de portefeuillehouder onderwijs, de directeur bedrijfsvoering en het student-lid (assessor). Iedere opleiding heeft een opleidingsdirecteur, die verantwoordelijk is voor de kwaliteit van en de samenhang binnen de opleiding. Afstemming tussen de opleidingen vindt plaats in het onderwijsbestuur, dat het faculteitsbestuur adviseert over onderwijsgerelateerde onderwerpen. Een faculteitsbrede examencommissie is aangesteld. Elke opleiding kent een eigen opleidingscommissie; de opleidingscommissies vergaderen minstens viermaal per jaar gezamenlijk.

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

De beoogde eindkwalificaties van de opleiding zijn wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie geconcretiseerd en voldoen aan internationale eisen.

Toelichting:

De beoogde eindkwalificaties passen wat betreft niveau en oriëntatie (bachelor of master; hbo of wo) binnen het Nederlandse kwalificatieraamwerk. Ze sluiten bovendien aan bij de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied worden gesteld aan de inhoud van de opleiding. Voor zover van toepassing zijn de beoogde eindkwalificaties tevens in overeenstemming met relevante wet- en regelgeving.

Bevindingen

Volgens de kritische reflectie beoogt de Universiteit Leiden brede academische juridische opleidingen aan te bieden die er op gericht zijn studenten op te leiden met een sterk analytisch, strategisch, creatief en reflectief vermogen, die beschikken over een brede maatschappelijke en mondiale oriëntatie en die kunnen schakelen tussen algemene kaders en individuele situaties, belangen kunnen afwegen en beschikken over een goede taalvaardigheid. De Faculteit Rechtsgeleerdheid kiest ervoor haar juridische opleidingen zo in te richten dat vrijwel alle studenten een diploma met civiel effect verwerven, waarmee zij toegang kunnen krijgen tot de advocatuur, de rechterlijke macht en het openbaar ministerie. In het onderwijs wordt het positieve recht behandeld vanuit de algemene juridische leerstukken en wordt de student uitgedaagd tot diepgang in juridisch-analytisch denken. Deze algemene uitgangspunten vinden hun weerslag in het profiel en de beoogde eindkwalificaties van de opleidingen die de faculteit aanbiedt, waaronder de bachelor- en masteropleiding Fiscaal Recht.

Profiel

De *bacheloropleiding Fiscaal Recht* is een specialistische opleiding die niet alleen aandacht besteedt aan belastingwetgeving, maar ook aan andere rechtsgebieden, zoals het civiele recht, ondernemingsrecht en het strafrecht. De opleiding is erop gericht studenten niet alleen bekend te maken met de inhoud van de fiscale regelgeving, maar ze, gelet op de continue veranderingen in die regelgeving, vooral inzicht bij te brengen in de systematiek en achtergronden daarvan. De opleiding besteedt aandacht aan het proces van fiscale rechtsvinding, de beginselen met betrekking tot de heffing van belastingen, de economische effecten van belastingheffing en de wijze waarop de

rechtsbescherming van de belastingplichtigen is geregeld. Vrijwel alle studenten volgen na hun bacheloropleiding een aansluitende masteropleiding, in Leiden of elders. Mede daarom stelt de opleiding zich ten doel om de bachelorstudent kennis, inzicht en (onderzoeks)vaardigheden bij te brengen die noodzakelijk zijn voor aansluiting op de gelijknamige masteropleiding. In combinatie met de masteropleiding Fiscaal Recht voldoet de opleiding aan de eisen die de Nederlandse Orde van Belastingadviseurs (NOB) stelt.

Het panel acht het profiel van de opleiding herkenbaar en duidelijk. Het waardeert de keuze voor relatief veel fiscale vakken in de bacheloropleiding. De opleiding overlapt voor ruim de helft met de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid om studenten een solide rechtswetenschappelijke basis te bieden, maar kent een duidelijk fiscaal profiel. Door de overlap met Rechtsgeleerdheid is het voor studenten Fiscaal Recht goed mogelijk om het civiel effect te behalen, al kost dit studenten wel extra tijd en levert het studenten mogelijk studievertraging op. Hiermee voldoet de opleiding aan de facultaire doelstellingen. Het panel is hierover positief.

De *masteropleiding Fiscaal Recht* heeft tot doel studenten op te leiden tot academisch gevormde fiscaal juristen, die kennis en inzicht hebben in de nationale, internationale en Europeesrechtelijke aspecten van het belastingrecht. Daarnaast richt de opleiding zich op de kennis van de achtergronden en de systematiek van de fiscale regelgeving, van leerstukken die van blijvend belang zijn bij de toepassing van het belastingrecht, van comptabele en jaarrekeningrechtelijke toepassingen, en van de economische effecten van belastingheffing. De Leidse masteropleiding Fiscaal Recht heeft een internationaal profiel. Ongeveer de helft van de vakken heeft betrekking op het internationale en Europese belastingrecht. Afgestudeerden gaan doorgaans werken in de commerciële praktijk (bijvoorbeeld als belastingadviseur, fiscaal advocaat of bedrijfsfiscalist), als wetenschapper of bij de overheid (als belastinginspecteur, beleidsambtenaar of belastingrechter).

Het panel is positief over dit profiel. Het is het panel opgevallen dat er in de masteropleiding geen aandacht is voor successierecht. Het heeft begrip voor deze inhoudelijke keuze: de opleiding richt zich bewust op de nationale en internationale fiscale beroepspraktijk en biedt studenten daarnaast de mogelijkheid het civiel effect te behalen, waarmee ze niet alleen toegang hebben tot de fiscale praktijk, maar ook tot de juridische togaberoepen. Daarmee sluit de opleiding zich aan bij het beleid van de faculteit.

Beoogde eindkwalificaties

Het panel heeft vastgesteld dat de eindkwalificaties van zowel de bachelor- als de masteropleiding in overeenstemming zijn met het domeinspecifieke referentiekader en voldoen aan hetgeen daarover landelijk is overeengekomen, inclusief het traject naar het civiel effect. De eindkwalificaties zijn geformuleerd in overeenstemming met de Dublin-descriptoren, zoals goed inzichtelijk is gemaakt in de kritische reflectie. Per eindkwalificatie staat aangegeven met welke Dublin-descriptor die correspondeert. Het panel constateert ook dat de kwalificaties inhoudelijk de NOB-vereisten reflecteren. Het acht de kwalificaties helder en waardeert de gedetailleerde vertaling van de door de opleiding geformuleerde doelstellingen, inclusief beroepsperspectief, naar de eindkwalificaties.

Het panel merkt wel op dat eindterm 2 van de bacheloropleiding spreekt over 'grondige kennis van en inzicht in' een aantal deelgebieden van het belastingrecht. De deelgebieden komen ten dele overeen met de gebieden die genoemd worden in eindterm 3 van de masteropleiding. Ook hier wordt gerept van 'grondige kennis en inzicht'. Hoewel er verschil is aangebracht in de precieze formuleringen, vindt het panel dit toch verwarring in de hand werken. Het adviseert de formulering van eindterm 2 van de bacheloropleiding duidelijker te onderscheiden van eindterm 3 van de masteropleiding.

Het panel raadt de opleidingen voorts aan om de mate van Engelse taalvaardigheid waarover afgestudeerden van elk van beide opleidingen dienen te beschikken, op te nemen in de eindkwalificaties. Zeker in de masteropleiding, die inhoudelijk sterk internationaal georiënteerd is, zou dat aanbeveling genieten. Gezien dat laatste aspect zou men kunnen nadenken over manieren

om het aandeel van Engels en internationalisering in de curricula uit te breiden. Alumni van beide opleidingen lieten het panel tijdens het visitatiebezoek weten dat zij zich tijdens hun studie graag hadden geoefend in het produceren van Engelstalige beroepsproducten. Het facultair management gaf aan dat hier inderdaad beleid op ontwikkeld wordt. Het panel juicht dit toe.

Overwegingen

Het panel kan zich vinden in de heldere profilering van de bachelor- en masteropleiding Fiscaal Recht. Het heeft vastgesteld dat de opleidingen over eindkwalificaties beschikken die voldoen aan nationale en internationale eisen. De eindkwalificaties zijn geconcretiseerd voor wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie. Wel adviseert het panel de opleiding de formulering van eindterm 2 (bacheloropleiding) en 3 (masteropleiding) zodanig aan te passen dat ze duidelijker van elkaar te onderscheiden zijn. Ook beveelt het de opleidingen aan om schriftelijke taalvaardigheid in het Engels op te nemen in de eindkwalificaties en het curriculum.

Conclusie

Bacheloropleiding Fiscaal Recht: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoende'.

Masteropleiding Fiscaal Recht: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoende'.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Het programma, het personeel en de opleidingsspecifieke voorzieningen maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde eindkwalificaties te realiseren.

Toelichting:

De inhoud en vormgeving van het programma stellen de toegelaten studenten in staat de beoogde eindkwalificaties te bereiken. De kwaliteit van het personeel en van de opleidingsspecifieke voorzieningen is daarbij essentieel. Programma, personeel en voorzieningen vormen een voor studenten samenhangende onderwijsleeromgeving.

Bevindingen

Bacheloropleiding Fiscaal Recht: curriculum

De bacheloropleiding Fiscaal Recht is een driejarig programma van 180 EC. De opleiding hanteerde tot het studiejaar 2016-2017 een numerus fixus van 85 voltijd- en 5 deeltijdstudenten. Het aantal studenten verdubbelt in het tweede jaar, dankzij de instroom van 'switchers' die na de propedeuse Rechtsgeleerdheid op Fiscaal Recht overstappen en van studenten die de opleiding als tweede studie volgen. Sinds de opheffing van de numerus fixus kent de opleiding een selectieprocedure en een beperking van het maximaal toegestane aantal switchers. De opleiding kan in voltijd en in deeltijd worden gevolgd en heeft één instroommoment, in september. Het onderwijs wordt verzorgd in twee semesters van veertien weken, die elk in twee blokken zijn opgedeeld. De bacheloropleiding Fiscaal Recht is voor ruim de helft (100 van de 180 EC) identiek aan de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid. Naarmate de opleiding vordert, komt de nadruk steeds meer op het fiscale recht te liggen. Alle vakken kennen door de bacheloropleiding heen een duidelijke niveauopbouw. Zie bijlage 4 voor een overzicht van het programma van de opleiding.

De propedeuse (60 EC) is voor alle juridische opleidingen en afstudeerrichtingen identiek, met uitzondering van een oriëntatievak van 5 EC in het tweede semester. Studenten Fiscaal Recht volgen hier het vak Grondslagen van het recht. Volgens de kritische reflectie is vanaf 2013 een curriculumherziening doorgevoerd om de interne samenhang van de opleiding te versterken. Met die herziening is expliciet gekozen voor een sterk selectief eerste jaar. Het panel heeft het curriculum van het eerste jaar bestudeerd en constateert dat dat inderdaad selectief is in opzet: de verschillende inhoudelijke zwaartepunten op de belangrijkste rechtsgebieden komen er aan de orde. In het tweede semester van jaar 1 volgen studenten bovendien voor het eerst een fiscaal vak: het inleidende vak Belastingrecht (5 EC). Het panel is erg te spreken over het feit dat in deze gedeelde juridische

propedeuse al een fiscaal vak is opgenomen. Blijkens het hoge aantal switchers in jaar 2 motiveert deze vroege kennismaking studenten uit de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid over te stappen naar of een combinatie te zoeken met de fiscale opleiding.

In het tweede en derde bachelorjaar neemt het aandeel van fiscale vakken toe. In het derde jaar hebben studenten een keuzeruimte van 15 EC, die zij kunnen vullen met keuzevakken aan de eigen faculteit, universiteit of elders, vakken in het buitenland, een stage bij de Rechtswinkel of een (halve) minor. Volgens de kritische reflectie kiezen studenten hier doorgaans de extra vakken die nodig zijn voor het bereiken van het civiel effect. In het tweede semester van jaar 3 volgen de studenten een 'gebonden keuzevak'. Zij kiezen tussen Belastingverdragen, Fiscaal-economisch beleid of een vak over indirecte belastingen dat sinds kort in samenwerking met Tilburg University, Maastricht University en de VU wordt verzorgd. Het vak kan aan een van deze zusterfaculteiten gevolgd worden. Het panel ziet deze samenwerking als een verrijking van het curriculum. Het panel stelt vast dat de bacheloropleiding Fiscaal Recht een degelijk samengesteld programma heeft met een adequate interne samenhang.

Op dit moment worden taalvaardigheid, academische vaardigheden en juridische (mondelijke en schriftelijke) beroepsvaardigheden integratief aangeboden als onderdeel van een aantal vakken. Zo volgen studenten bij aanvang van de studie het vak Leiden Law Practices (LLP, 0 EC), waarbij een taaltoets hoort en een eerste kennismaking met academische vaardigheden als het gebruik van de wettenbundels en het hanteren van juridische begrippen. Studenten volgen ook het oriëntatievak Grondslagen van het recht, waarin ze een essay schrijven en twee tussentijdse schrijfopdrachten maken. In alle propedeusevakken moeten studenten de werkgroepen schriftelijk voorbereiden. Het derde jaar kent het vak Moot Court (Fiscaal), waarin studenten een argumentenlijst, een rechtsgelerde beschouwing en een pleitnota schrijven, hun spreekvaardigheid trainen en ten slotte een mondeling pleidooi houden ten overstaan van een oefenrechtbank bestaande uit praktijkjuristen en docenten. Dit vak is in het derde jaar geplaatst om te zorgen dat studenten van tevoren voldoende inhoudelijke fiscale kennis hebben opgedaan. Het derde jaar wordt afgesloten met de bachelorscriptie (5 EC). Deze is in 2013 ingevoerd als afsluitend werk.

In de specifiek fiscale vakken in de bacheloropleiding is het werkgroeponderwijs georganiseerd in het zogenaamde participantensysteem (zie ook verderop in deze standaard), waarin vaardigheden uitgebreid getraind worden. In kleine groepjes werken studenten samen aan wekelijkse opdrachten. Tijdens de colleges wordt actieve mondelinge deelname van alle studenten gestimuleerd en verwacht. Studenten worden bovendien begeleid bij en getraind in schrijf- en onderzoeksopdrachten. Studenten leren in toenemende moeilijkheidsgraad een onderzoeksvraag te formuleren, informatie te zoeken, een gefundeerde mening te vormen over vraagstukken die het belastingrecht betreffen, gemotiveerde oplossingen aan te dragen voor vraagpunten en de onderzoeksresultaten neer te leggen in een (tussentijds) paper, dat aan academische eisen voldoet. Hoewel het participantensysteem voor studenten optioneel is, kiezen ze vrijwel allemaal voor deelname. Schrijf- en onderzoeksvaardigheden komen verder aan de orde in de vakken Theorie van het belastingrecht, Verdieping btw, Verdieping algemene leerstukken en Fiscaal-economisch beleid.

Het panel stelt vast dat het vaardighedenonderwijs in de bacheloropleiding Fiscaal Recht zeer gedegen is vormgegeven door de opleiding heen, mede dankzij het participantensysteem. Het panel is enthousiast over de opzet van het vak Moot Court, dat ook door studenten wordt genoemd als sterk onderdeel van het programma, en over het feit dat er een fiscale variant is opgezet die uitgaat van een fiscale casus. Het prijst de opleiding ook voor de aandacht die ze besteedt aan Nederlandse taalvaardigheid, onder meer door een taaltoets en bijspijsmogelijkheden. De opleiding is voornemens een aparte taalvaardighedenleerlijn op te zetten. Het panel vindt dit een goede zaak en deelt de mening van de opleiding dat taalvaardigheid een belangrijke competentie is voor een jurist.

Masteropleiding Fiscaal Recht: curriculum

De masteropleiding Fiscaal Recht is een eenjarig programma van 60 EC met twee instroommomenten, in september en februari. De opleiding kan in voltijd of deeltijd worden gevolgd

en telt jaarlijks rond de 90 studenten. Studenten stromen voornamelijk in vanuit de Leidse bacheloropleiding Fiscaal Recht. Daarnaast zijn ze afkomstig uit andere fiscale bacheloropleidingen in Nederland.

Hoewel de masteropleiding een op zichzelf staande opleiding is, meldt de kritische reflectie dat ze de kennis verdiept die is opgedaan in de bacheloropleiding. Zo bouwen de mastervakken Inkomstenbelasting en Vennootschapsbelasting voort op de bachelorkvakken Directe belastingen I en II, en is Internationaal belastingrecht II een verdieping van het bachelorkvak Internationaal belastingrecht I. In het licht van de eisen die de NOB stelt is deze doorgetrokken lijn van bachelor naar masteropleiding volgens het panel begrijpelijk en te verdedigen, maar het zou willen aanbevelen de aanduiding 'I' in de bachelor- en 'II' in de masteropleiding aan te passen om te voorkomen dat de indruk wordt gewekt dat er geen 'harde knip' bestaat tussen beide opleidingen. Het panel is tevreden over de vormgeving en inhoud van de vakken en hun opeenvolging in het curriculum. Alle onderwerpen die aan bod moeten komen, zitten volgens het panel in het programma. De keuzeruimte is net als in de bachelor recent uitgebreid met een btw-vak dat aan een van de zusterfaculteiten kan worden gevolgd, wat het panel een goede zaak vindt.

Mondelinge, schrijf- en onderzoeksvaardigheden komen in verschillende onderdelen van de masteropleiding aan de orde. In het eerste vak Verdieping btw leren studenten een stelling te bespreken en een annotatie bij een arrest van de Hoge Raad of het Hof van Justitie te schrijven. Bij Verdieping algemene leerstukken moeten studenten een stelling bespreken, een cassatieadvies schrijven, een annotatie bij een arrest van de Hoge Raad schrijven en een publicatie uit de fiscale vakliteratuur bekritisieren. In Fiscaal-economisch beleid leren studenten fiscaal-economisch onderzoek te doen: het (snel) verzamelen en interpreteren van fiscaal-economische informatie, een probleemstelling formuleren, economisch argumenteren, analyseren en conclusies trekken. Net als in de bacheloropleiding komen de vaardigheden in de werkgroepen extra aan bod.

Het panel heeft met studenten en alumni gesproken over het vaardighedenonderwijs in de masteropleiding. Zij gaven aan over het algemeen tevreden te zijn met de aandacht voor vaardigheden in het programma. Wel meldden ze dat ze graag meer onderzoeksvaardigheden hadden gehad als voorbereiding op de scriptie. Alumni meldden ook dat ze graag (Nederlands- en Engelstalige) memo's hadden leren schrijven, omdat ze die in de beroepspraktijk vaak moeten produceren. Het beeld dat uit deze gesprekken oprees, was dat vaardighedenonderwijs in de masteropleiding Fiscaal Recht minder uit de verf komt voor studenten dan binnen de andere masteropleidingen binnen de faculteit. Volgens het panel heeft dit te maken met de integratie ervan in inhoudelijk zware vakken. Het panel adviseert de opleiding Fiscaal Recht te kijken naar de *best practice* in de masteropleidingen Notarieel recht, Rechtsgeleerdheid en Jeugdrecht, waar de vakken ILS, Privatissimum en Practicum samen een zeer sterke vaardighedenlijn vormen naar de masterscriptie toe, en na te gaan in hoeverre deze constructie in de opleiding Fiscaal Recht kan worden ingevoerd.

Oriëntatie

De bachelor- en masteropleiding Fiscaal Recht kennen een sterke koppeling met de beroepspraktijk, onder meer door praktijkelementen in de vakken (bijvoorbeeld het rechtbank- of werkbezoek in het vak LLP) en de aanwezigheid van praktijkjuristen als docent. 80% van de docenten van fiscale vakken is ook werkzaam in de praktijk. Docenten geven voorbeelden uit de (eigen) rechtspraktijk om leerstukken inzichtelijk te maken. Ook zijn de casus die worden gebruikt als werkgroepmateriaal of in Moot Court ontleend aan de recente fiscale rechtspraktijk. Daarbij leren studenten de casus vanuit verschillende perspectieven benaderen, zoals dat van belastingadviseur, belastinginspecteur, staatssecretaris van Financiën of belastingrechter. Volgens het panel is de professionele oriëntatie een sterk punt van de opleidingen.

De opleidingen Fiscaal Recht zijn volgens het panel daarnaast voldoende academisch georiënteerd. Net als de andere bacheloropleidingen aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid heeft de bacheloropleiding Fiscaal Recht recent een curriculumherziening ondergaan, onder meer om het

curriculum meer te stroomlijnen. Deze herziening had ook ten doel het academische karakter van de opleiding te versterken. De verwevenheid tussen onderwijs en onderzoek krijgt nu vorm in de vakinhoud, bijvoorbeeld door het oplossen van casus, het gebruik van essayvragen, wetenschappelijke artikelen van docenten en van jurisprudentie voorzien van annotaties. Het panel heeft een aantal vakken bestudeerd (zie bijlage 6) en constateert dat de wetenschappelijke inhoud duidelijk aanwezig is en dat de gebruikte literatuur die weerspiegelt. Het is positief over de theoretische inbedding van het casusonderwijs. Masterstudenten Fiscaal Recht worden in een aantal nauw bij het facultaire onderzoek aansluitende vakken vertrouwd gemaakt met de uitkomsten van dat onderzoek. Zo staat het vak Belastingverdragen in het teken van het onderzoeksproject over belastingontwijking door multinationals. Daarnaast worden recente wetenschappelijke artikelen en annotaties in de vakken gebruikt en voorgeschreven. De masteropleiding besteedt ook expliciet aandacht aan ethiek: het vak Verdieping algemene leerstukken belastingrecht behandelt een aantal belastingwet-overschrijdende thema's, zoals uitleg en toetsing van fiscale regelgeving, fiscaal overgangsbeleid en bestrijding van misbruik van belastingrecht. Het panel constateert dat een dergelijke reflectie op ethische aspecten van het fiscale domein bijdraagt aan het academisch gehalte van de masteropleiding en moedigt de opleiding aan de aandacht voor ethiek uit te breiden.

Internationalisering

De Faculteit der Rechtsgeleerdheid zet in op groeiende internationalisering. Een van de doelen van de curriculumherziening binnen de bacheloropleidingen was dan ook om een sterkere internationale focus aan te brengen in het curriculum. In inhoudelijke zin krijgt dit binnen de bacheloropleiding Fiscaal Recht vorm in de fiscale vakken Internationaal belastingrecht I (5 EC) en Europees recht (5 EC). Ongeveer de helft van de bachelorkeuzevakken wordt daarnaast in het Engels aangeboden, zodat zowel Nederlandse als buitenlandse studenten eraan kunnen deelnemen. Studenten kunnen ook het vak Legal English volgen. Sinds 2016-2017 bevat het curriculum een Engelstalig keuzevak op het gebied van fiscaal recht: International Tax Law for Multinational Enterprises. Studenten hebben ook de mogelijkheid om in het buitenland te studeren, maar volgens de kritische reflectie kiest slechts een enkeling hiervoor en gebeurt dit meestal extracurriculair. Het panel stelt hiermee vast dat internationalisering in de bacheloropleiding op bescheiden schaal vorm krijgt. De masteropleiding kent een duidelijk internationale focus vanwege de toenemende rol van de invloed die organisaties als de EU en de OESO hebben op het nationale belastingrecht. Het aandeel aan (deels) internationaal gerichte vakken binnen de masteropleiding is daarmee relatief groot te noemen: het gaat om Internationaal belastingrecht II (10 EC), Europees belastingrecht (10 EC), Verdieping BTW (5 EC) en Belastingverdragen (5 EC). In het tweede semester is voorzien in een buitenlandverblijf, waarbij studenten in plaats van het vak Belastingverdragen aan een buitenlandse universiteit een vervangend vak kunnen volgen. Volgens het panel is de internationale focus in de masteropleiding daarmee adequaat vormgegeven.

Didactisch concept en werkvormen

In het didactisch concept van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid vormen de verwerving van kennis en inzicht en het aanleren van een academische houding de pijlers, naast het aanleren van academische en professionele juridische vaardigheden. De opleidingen binnen de faculteit beogen studenten te activeren om op zelfstandige wijze kritisch te reflecteren op het recht.

De opleidingen Fiscaal Recht kennen een specifieke didactische opzet: het participantensysteem. In dit activerende systeem omvat elke onderwijsweek het zelfstandig bestuderen van de stof, een hoorcollege, het individueel oplossen van opgaven, het in groepjes van vier studenten bespreken van deze uitwerking, het inleveren van een gemeenschappelijke schriftelijke uitwerking en het mondeling presenteren van de uitwerkingen tijdens de werkgroepen. Hiermee kunnen studenten een halve bonuspunt verdienen voor het eerste afsluitende tentamen. Het participantensysteem is van toepassing op alle vakken die verzorgd worden door de afdeling Belastingrecht, zowel in de bachelor- als in de masteropleiding, en waar toetsing plaatsvindt met een of twee schriftelijke tentamens. Deelname is vrijwillig, maar in de praktijk doen vrijwel alle studenten eraan mee. Deelname veronderstelt aanwezigheid en actieve participatie. Studenten zijn zeer enthousiast over deze manier van studeren en voelen zich hierdoor gestimuleerd. Zij meldden het panel dat de gevraagde

voorbereiding leidt tot een diepgaande behandeling van de stof binnen de werkgroep. Het panel is onder de indruk van het participantensysteem en noemt het een *best practice* binnen de faculteit.

De toenemende studentenaantallen in vooral het tweede jaar van de bacheloropleiding zetten het participantensysteem enigszins onder druk, zo blijkt uit de kritische reflectie. De bacheloropleiding heeft daarom instroom in het eerste jaar in theorie selectief gemaakt (er is een maximum gesteld aan het aantal instromende studenten, maar dat maximum is nog niet gehaald). In het tweede jaar mogen tot 130 studenten instromen; daarna wordt naar motivatie en cijfers gekeken. De bovengrens ligt rond de 150 studenten in het tweede jaar. Het panel acht deze inperking verstandig.

Studeerbaarheid en studiebegeleiding

Beide opleidingen bevorderen de studeerbaarheid door een doordachte concentrische opbouw: het niveau van de opleiding en de mate van zelfstandigheid die een student moet tonen, nemen toe naarmate de opleiding vordert. Sinds de vorige visitatie is het onderwijs daarbij geïntensiveerd: het aantal contacturen is verhoogd en de onderwijsperiodes zijn verlengd van 10 naar 14 weken voor tienpuntsvakken en van 5 naar 7 weken voor vijfpuntsvakken. Die laatste maatregel is genomen om te zorgen dat de stof beter beklijft bij studenten. Het panel is positief over de verhoging van het aantal contacturen, maar vraagt zich af of de langere onderwijsperiodes echt bijdragen aan de studeerbaarheid of dat ze juist uitstelgedrag bij de student in de hand werken.

De bacheloropleiding Fiscaal Recht heeft op basis van evaluaties een aantal aanpassingen doorgevoerd om de studeerbaarheid te verhogen. Zo is het door de studenten als moeilijk ervaren vak Directe belastingen I verplaatst naar het begin van het tweede jaar, waardoor studenten sneller ondervinden wat van hen verwacht wordt in de opleiding. Verder laat de opleiding studenten om inhoudelijke redenen pas toe in een aantal derdejaarsvakken als zij 100 EC hebben behaald, inclusief de gehele propedeuse. Ook in de masteropleiding zijn recent aanpassingen gedaan: Verdieping algemene leerstukken werd van het eerste naar het tweede semester verplaatst om de overgang van de bachelor- naar de masteropleiding te vergemakkelijken. Het panel is tevreden over deze aanpassingen in de programma's ten gunste van de studeerbaarheid.

In alle bacheloropleidingen van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid wordt de student in het eerste jaar meer bij de hand genomen om te zorgen dat hij of zij de juiste leervaardigheden opdoet en vanwege de inhoudelijke zwaarte van het selectieve eerste jaar. Werkgroepen zijn hier verplicht en studenten worden door tutores begeleid. Het panel heeft een gunstige indruk van het tutoraat. Volgens de kritische reflectie wordt dit gestart in aan het begin van het eerste semester van de propedeuse, in het vak Leiden Law Practices (LLP). Dit vak heeft tot doel de overstap naar de universiteit te vergemakkelijken en studenten juridische basiskennis en basisvaardigheden bij te brengen in tutorgroepen die worden begeleid door een student- en een docenttutor. Positief in de ogen van zowel studenten als het panel is dat de studenten Fiscaal Recht vanaf het begin in eigen tutorgroepen zitten. Dit bevordert de binding tussen de studenten onderling en met de opleiding. Het tutoraat stopt aan het einde van het eerste jaar, gelijktijdig met de verplichte werkgroepen. Voor studenten Fiscaal Recht geldt dat de overgang naar de daaropvolgende bachelorjaren vergemakkelijkt wordt door het participantensysteem. Hierdoor is een grote meerderheid van de studenten gemotiveerd om deel te blijven nemen aan het werkgroeponderwijs. Studenten houden hierdoor veel contact onderling en blijven in beeld bij de docenten.

Het viel het panel op dat de studeerbaarheid voor deeltijdstudenten achterblijft bij die voor voltijdstudenten. Zij volgen de algemene juridische cursussen in de avonduren, tussen 19 en 22 uur. Colleges van fiscaalrechtelijke vakken worden voor deeltijdstudenten standaard gegeven van 17 tot 19 uur. Deeltijdstudenten bepalen hun eigen studietempo. Dit maakt dat ze het programma niet altijd in dezelfde volgorde doorlopen als de reguliere studenten. Het panel acht dit een gemis, omdat de opbouw van het curriculum zorgvuldig ontworpen is. Deeltijdstudenten Fiscaal Recht nemen verder geen deel aan het tutoraat. Wel kunnen ze de werkgroepen die in het kader van het participantensysteem worden gegeven, in de avond volgen. De nadelen die aan een opleiding in deeltijd kleven, zullen voor veel studenten worden gecompenseerd door de grote flexibiliteit die de

deeltijdopleiding biedt. Studenten combineren hun opleiding nu gemakkelijk met werk of een andere studie. Het panel heeft ook geen aanleiding om te denken dat het programma voor deeltijdstudenten niet voldoende studeerbaar zou zijn. Toch beveelt het de opleiding aan te overwegen of studiebegeleiding, planning en uitvoering van het deeltijdonderwijs verbeterd kunnen worden.

Sinds 2012-2013 kent Fiscaal Recht een bachelorscriptie. Deze wordt geschreven in een beperkte en vooraf vastgestelde periode van ongeveer 11 weken. Jaarlijks wordt op Blackboard een lijst onderwerpen gepubliceerd; per onderwerp is een beperkt aantal scriptieplaatsen beschikbaar waarop studenten zich kunnen inschrijven. In een algemeen openingscollege wordt uitgelegd wat van de student verwacht wordt. De begeleiding bestaat in beginsel uit drie bijeenkomsten die deels groepsgewijs, deels individueel plaatsvinden. Per scriptieonderwerp en begeleidingsgroep is er een uitgewerkt tijdschema. Studenten ontvangen een *Handleiding bachelorscriptie* over de gang van zaken bij de scriptiebegeleiding en -beoordeling met daarin ook daarnaast adviezen voor het onderzoek- en schrijfproces. Om het voor medewerkers mogelijk te maken meer tijd te besteden aan de begeleiding en beoordeling van scripties, heeft het faculteitsbestuur in 2015 de formatie met 25% verhoogd van 8 naar 10 begeleidingsuren per student. Het panel is tevreden over dit gestroomlijnde traject, dat studenten in staat stelt zonder vertraging af te studeren, en de verhoging van de begeleidingsuren.

Studenten die excellent presteren schrijven hun bachelorscriptie in het kader van de Fiscale Talentenklas (5 EC). Zij worden hiervoor door docenten benaderd, maar kunnen zich ook zelf opgeven. Het onderwerp houdt nauw verband met thema's uit het onderzoeksprogramma Grenzen van fiscale soevereiniteit. Docenten begeleiden de studenten in een aantal kleinschalige sessies bij het schrijven van de scriptie. Het scriptieonderzoek kan tot een publicatie leiden. Het panel is te spreken over deze opzet en heeft tijdens het visitatiebezoek begrepen dat hier daadwerkelijk publicaties uit volgen.

In de masteropleiding wordt het participantensysteem voortgezet. Studenten en alumni lieten het panel tijdens het visitatiebezoek weten dat zij de overgang van de bachelor- naar de masteropleiding als zwaar ervoeren vanwege de inhoudelijke specialisatie. Het participantensysteem draagt vanwege het intensieve onderwijs enerzijds bij aan die zwaarte, maar zorgt er anderzijds voor dat zij voor hulp gemakkelijk bij elkaar en bij de docenten terecht kunnen. De aanwezigheid van het participantensysteem compenseert volgens het panel waar het studiebegeleiding betreft enigszins het feit dat de opleiding, in tegenstelling tot de andere masteropleidingen in de faculteit, de sterke vaardighedenleerlijn ontbeert die door de vakken Interaction between Legal Systems (ILS), Privatissimum en Practicum wordt gevormd. Niettemin geeft het de opleiding in overweging na te gaan in hoeverre deze constructie in de opleiding kan worden ingevoerd. Studenten doen doorgaans langer over hun masteropleiding dan de tijd die ervoor staat. De gemiddelde studieduur lag de afgelopen drie jaar rond de twee jaar. Volgens de kritische reflectie komt dit cijfer overeen met het landelijke beeld en kan de oorzaak gezocht worden in het feit dat studenten vaak in de fiscaal-juridische praktijk werken naast de opleiding, als vrijwilliger, stagiair of medewerker.

Het scriptietraject in de masteropleiding kent een duidelijke opbouw, vanaf het eerste contact met de scriptiecoördinator via begeleiding naar beoordeling, eindgesprek en exit-enquête. Studenten gaan met een onderwerp naar de scriptiecoördinator toe, die ze afhankelijk van dat onderwerp en van beschikbaarheid een scriptiebegeleider en een tweede lezer toewijst. Het onderwerp van de scriptie ligt bij voorkeur op het terrein van het onderzoeksprogramma Grenzen van fiscale soevereiniteit. De scriptiebegeleider is het eerste aanspreekpunt voor studenten en bewaakt de voortgang van het scriptieproces. Bij het intakegesprek maken student en begeleider samen afspraken over het verdere traject. Na bespreking van de conceptversie van de gehele scriptie heeft de student nog een beperkte periode om het concept te verbeteren tot de definitieve eindversie van de scriptie. Volgens de kritische reflectie is het hier beschreven scriptietraject van 'minimumniveau' waar het de begeleiding betreft: meer is toegestaan. Er is ruimte voor maatwerk binnen de masteropleiding. In het masterscriptie-coördinatorenoverleg worden *good practices* uitgewisseld.

Het panel is positief over de heldere inrichting van het scriptietraject, die ook duidelijk is beschreven in de *Handleiding masterscriptie* voor docenten. Wel vindt het panel dat er nadelen kleven aan het ontbreken van een tijdspad. Dit is overeenkomstig de insteek van de faculteit dat studenten steeds zelfstandiger zouden moeten functioneren. Volgens de kritische reflectie ervaart men echter een spanningsveld: het ontbreken van harde deadlines maakt dat de scriptie soms wordt uitgesteld. Het panel kan zich vinden in de assumptie dat studenten op masterniveau zelfstandig in staat moeten zijn een scriptie bijtijds te schrijven, maar vindt dat noch de studenten, noch de opleiding bij vertraging gebaat zijn. Het panel adviseert de opleiding ook na te denken over mogelijke inkadering van het tijdspad van de masterscriptie.

Docenten

De Faculteit der Rechtsgeleerdheid kent een staf-studentratio van 1:35 voor alle opleidingen. Het panel noemt deze ratio acceptabel en onderschrijft dat er voldoende docenten bij het onderwijs betrokken zijn om onderwijs van voldoende kwaliteit te kunnen bieden. Studenten van zowel de bachelor- als de masteropleiding Fiscaal Recht zijn tevreden over de inhoudelijke expertise van de docenten en het contact met docenten. Het overgrote deel van de docenten is met de fiscale rechtspraktijk verbonden. Ook de academische expertise van de docenten in beide opleidingen voldoet in de ogen van het panel. Het aandeel gepromoveerde docenten (nu 50%) kan verbeterd worden, maar is volgens het panel niet ongebruikelijk in een fiscaal-juridische opleiding. Positief noemt het panel de sterke verbinding met de praktijk die vrijwel alle docenten hebben.

De Universiteit Leiden hecht veel waarde aan de didactische kwaliteit van haar docenten. Alle onderwijsgevende medewerkers met een aanstelling van 0,5 fte of meer en een dienstverband van 1 jaar of langer moeten beschikken over de Basiskwalificatie Onderwijs (BKO). Het percentage stafleden dat over een BKO beschikt is naar het oordeel van het panel met 90% erg hoog. Voor medewerkers met een kleinere aanstelling wordt de startcursus Didactische vaardigheden bij het ICLON (Interfacultair Centrum voor Lerarenopleiding) aangeboden, waarmee volgens het panel de didactische kwaliteit van praktijkdocenten wordt gestimuleerd en bewaakt.

Studentspecifieke voorzieningen

De faculteit beschikt over een eigen bibliotheek en studiezaal waar studenten gebruik van kunnen maken. De capaciteit daarvan is echter beperkt en studenten merken op dat zij niet altijd in de studiezaal terecht kunnen, omdat deze openbaar is en vaak erg vol zit met scholieren. In de tentamenperiodes wordt er door de opleiding wel naar oplossingen gezocht en worden er bijvoorbeeld werkgroepzalen opengesteld voor studiedoeleinden. Het panel heeft gezien dat er binnen de opleidingen aandacht is voor dit probleem.

Overwegingen

Het panel stelt vast dat de bacheloropleiding Fiscaal Recht mede dankzij een curriculumherziening een goed doordacht, degelijk en samenhangend geheel vormt. Studenten volgen al in het eerste jaar een vak over Belastingrecht, waarna het aandeel fiscale vakken steeds groter wordt. Academische vaardigheden zijn prominent aanwezig in het curriculum, met name dankzij het kenmerkende participantensysteem van activerende werkgroepen. Hierdoor is onderwijs in de bachelor Fiscaal Recht intensief vormgegeven. Het panel ziet dit als *best practice* binnen de faculteit. Een sterk punt van de opleiding is verder de nadruk op taalvaardigheid, die in een taalvaardigheidsleerlijn duidelijker tot uitdrukking zal komen.

Naar het oordeel van het panel heeft de masteropleiding Fiscaal Recht een duidelijke en logische structuur, die zich onderscheidt door het activerende participantensysteem. Wel zou het volgens het panel de studeerbaarheid en de ontwikkeling van schrijfvaardigheid ten goede komen als een sterke vaardighedenlijn zou worden neergezet, naar het voorbeeld van andere masteropleidingen binnen de faculteit. Het panel adviseert de opleiding ook na te denken over mogelijke inkadering van het tijdspad van de masterscriptie.

De docentenstaf van zowel de bachelor- als de masteropleiding Fiscaal Recht is voldoende gekwalificeerd en van voldoende omvang. De docentenstaf combineert inhoudelijke en academische expertise met didactische expertise. Het panel acht het positief dat de meeste docenten ook in de beroepspraktijk actief zijn en dat zij training in didactische vaardigheden ontvangen.

Conclusie

Bacheloropleiding Fiscaal Recht: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'goed'.

Masteropleiding Fiscaal Recht: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoende'.

Standaard 3: Toetsing

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing.

Toelichting:

De toetsen en de beoordeling zijn valide, betrouwbaar en voor studenten inzichtelijk. De examencommissie van de opleiding borgt de kwaliteit van de tentaminering en examinering.

Bevindingen

Toetsbeleid

Uit de kritische reflectie blijkt dat toetsbeleid en -systematiek binnen de Faculteit der Rechtsgeleerdheid volop in ontwikkeling zijn. Nadat men tussen 2013 en 2015 in samenwerking met het ICLON (het Interfacultair Centrum voor Lerarenopleiding, Onderwijsontwikkeling en Nascholing van de Universiteit Leiden) de leerdoelen van de vakken meer concreet en toetsbaar heeft geformuleerd, zijn er toetsplannen per opleiding ontwikkeld waarin de koppeling van de toetsing per vak aan de leerdoelen en eindtermen inzichtelijk is gemaakt. Een volgende stap, waarmee in 2016 is begonnen, is de ontwikkeling van toetsmatrijzen. Het streven daarbij is dat alle bachelor- en mastervakken met een schriftelijke toets in 2017-2018 voorzien worden van een toetsmatrijs. Daarnaast zijn er bachelor- en masterscriptiehandleidingen opgesteld die faculteitsbreed zijn ingevoerd. De faculteit zet daarnaast sterk in op fraudepreventie. Ten slotte wordt er een facultair toetsbeleidsplan opgesteld, dat op het moment van het visitatiebezoek nog niet gereed was. In dat plan wordt volgens de kritische reflectie bestaand beleid, over bijvoorbeeld de validiteit van tentamens, het vier-ogenprincipe en de werkwijze met betrekking tot het opstellen van tentamens verzameld. Ook worden *best practices* opgenomen.

Het panel heeft handleidingen en toetsplannen ingezien en heeft ook een aantal al beschikbare toetsmatrijzen bekeken. Daarnaast heeft het de ontwikkeling en implementatie van het beleid besproken met facultair management, docenten en examencommissie. Op basis hiervan concludeert het panel dat er sprake is van *work in progress*, maar dat al zichtbaar is geworden dat de formalisering en uniformering van de toetsing een goede maatregel is die inzichtelijk maakt welke eindtermen en leerdoelen op welke plaats in de curricula worden getoetst. Daarmee is ook de samenhang van de toetsing door het curriculum heen zichtbaar en wordt afstemming tussen vakken vergemakkelijkt. Het panel is daarom positief over de inspanningen die die faculteit en de opleidingen zich getroosten om een toetsbeleid en een solide systeem van toetsing in te voeren in alle opleidingen.

Uit de kritische reflectie maakte het panel op dat de ontwikkeling en implementatie van toetsbeleid en toetsystematiek, zoals de scriptiehandleidingen en toetsmatrijzen, niet onmiddellijk op draagvlak onder docenten konden rekenen. Zij vreesden bovendien voor toename van administratieve last en daarmee werkdruk. Uit gesprekken met management en docenten maakte het panel op dat die weerstand inmiddels voor een deel overwonnen is. Niettemin noemen facultair management en kritische reflectie dit als blijvend aandachtspunt. Het panel vindt het positief dat men zich nadrukkelijk bewust is van het feit dat er een cultuuromslag plaatsvindt, dat men actief probeert de

docenten bij de veranderingen te betrekken en dat men hun werklast meeweegt bij de implementatie van die veranderingen.

Toetsing en toetsvormen

Volgens de kritische reflectie is het uitgangspunt van het toetsbeleid van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid dat tentaminering richting geeft aan het leren van studenten en hen motiveert tot het leveren van een inspanning. De vakken binnen de faculteit worden getentamineerd door middel van tussentijdse toetsen, deeltaetsen, eindtoetsen (afsluitende tentamens) en/of praktische oefeningen. Het systeem van toetsen is in principe summatief van aard: resultaten tellen mee voor een eindcijfer. Een enkele keer komt ook formatieve toetsing voor. Er zijn door de faculteit richtlijnen aangegeven voor het bepalen van de meest geëigende toetsvormen in relatie tot de in de leerdoelen omschreven niveaus van kennis en vaardigheden. Sinds enige tijd is in het kader van de curriculumherziening ingezet op vergroting van de studeerbaarheid van tienpuntsvakken door de introductie van deeltaetsen, waarmee studenten halverwege het semester alvast een deel van de stof op eindniveau kunnen toetsen. Studenten zijn hierover zeer te spreken.

Het panel heeft de toetsplannen van de bachelor- en masteropleiding Fiscaal Recht bekeken en toetsdossiers van verschillende vakken bestudeerd. Over de opzet en uitwerking van deze documenten is het panel positief: ze laten zien dat de toetsing van de opleidingen goed doordacht is. Het heeft wel opgemerkt dat de opleidingen nog niet voor alle vakken toetsmatrijzen hebben ingevoerd. Ook constateert het dat de beoordelingsformulieren bij de scripties die het inzag soms summier zijn ingevuld. In enkele gevallen ontbrak nog een tweede beoordelaar. Het panel adviseert de beide fiscale opleidingen op deze punten nog een verbeteringslag te maken om aan de facultaire richtlijnen te voldoen en daarbij het draagvlak van dit beleid onder docenten te monitoren.

De toetsing en toetsvormen in de bacheloropleiding weerspiegelen zowel de gehanteerde niveauopbouw in de opleiding als de wens tot een sterk selecterend eerste jaar en het stimuleren van een actieve leerhouding. Multiple choice (mc)-tentamens worden vooral in de propedeuse gebruikt om kennis te toetsen, maar tentamens bestaan nooit alleen uit mc-vragen. Ook in hogere jaren worden in een enkel geval mc-vragen gebruikt om kennis en eenvoudige toepassing te toetsen. In de propedeuse is deelname aan elke toets verplicht. Studenten die te veel verzuimen bij het werkgroeponderwijs mogen niet aan het tentamen of de herkansing ervan deelnemen. Daarnaast worden studenten uitgesloten van de herkansing als ze lager dan een 4 hebben gehaald voor het eerste tentamen of hierbij zonder goede reden afwezig waren. Later in de opleiding wordt de student meer vrijgelaten en wordt eigen verantwoordelijkheid belangrijker. Hier zijn tentamens en werkgroepen dan ook niet meer verplicht. Het panel kan zich in deze opbouw in toetsvormen vinden en constateert dat die correspondeert met de didactische uitgangspunten van de opleiding.

Het panel stelt vast dat de bacheloropleiding veelvuldig gebruikmaakt van het schriftelijk tentamen als toetsvorm, maar acht dat logisch in het licht van de verplichte vakken die een fiscaal-juridisch programma kent en waarbij een sterke mate van kennisoverdracht hoort. De variatie in toetsvormen wordt daarbij versterkt door het participantensysteem, dat de actieve deelname van studenten bevordert. Studenten kunnen op vrijwillige basis formatief en summatief getoetst worden in de werkgroepen van de fiscale bachelorvakken. Zij kunnen per vak een halve bonuspunt krijgen voor het eerste afsluitende tentamen (dus niet voor de herkansing). Vrijwel alle studenten nemen deel aan het participantensysteem. Zeker voor hen is de toetsing volgens het panel erg gevarieerd. Ook een voor de beroepspraktijk belangrijke vaardigheid als samenwerking komt hierdoor in enige mate binnen de toetsing aan de orde.

Het panel vindt dat schrijfvaardigheid in voldoende mate getoetst wordt in de bacheloropleiding. Dit gebeurt met name in het oriëntatievak in jaar 1 en het vak Moot Court (Fiscaal) in jaar 3. Jaar 3 wordt vervolgens afgerond met de bachelorscriptie. Het panel acht dit wel wat beperkt en beveelt aan de schrijfvaardigheidslijn uit te breiden en te versterken. Ook hier is de extra toetsing op schrijfvaardigheid binnen het participantensysteem volgens het panel een welkome aanvulling op de voorgeschreven onderdelen. Tegelijkertijd stelt panel het vast dat studenten voldoende op het

schrijven van hun scriptie worden voorbereid en daarbij geen grote problemen ondervinden. Het is daarnaast positief over het feit dat het vak Moot Court een eigen, fiscale invulling krijgt.

Binnen de masteropleiding is een beperkte variëteit aan toetsvormen te zien. In veel vakken wordt hier door middel van schriftelijke tentamens getoetst. Het panel heeft gezien dat de vaardighedenlijn uit de andere masteropleidingen binnen de faculteit, met een Privatissimum, een Practicum en integratiecursus, binnen deze opleiding ontbreekt vanwege de inhoudelijke vereisten vanuit de NOB. In plaats daarvan komen mondelinge, schrijf- en onderzoeksvaardigheden aan de orde in de vakken Verdieping btw, Verdieping algemene leerstukken en Fiscaal-economisch beleid. Daarnaast zorgt het participantensysteem ook in deze opleiding voor voldoende variatie en wordt ook hier door het overgrote deel van de studenten voor deelname gekozen.

Het panel heeft over toetsing in de beide opleidingen gesproken met studenten en docenten. Het heeft uit die gesprekken begrepen dat de totstandkoming van tentamens helder gereguleerd is, mede dankzij het aanwezig zijn van een vakcoördinator, die de verantwoordelijkheid voor de toetsing binnen een vak draagt, en dat daarbij intercollegiaal wordt getoetst. Docenten die gebruikmaken van mc-vragen kunnen worden ondersteund door het ICLON, dat ook analyse achteraf uitvoert. Voor studenten is steeds duidelijk aan welke eisen ze moeten voldoen: ze ontvangen voldoende informatie over de toetsen en krijgen oefentoetsen tot hun beschikking. Ook de scriptiebeoordeling van zowel de bachelor- als de masteropleiding is inzichtelijk is voor studenten. De beoordelingscriteria voor bachelor-en masterscriptie zijn uitgewerkt in beoordelingsformulieren die door de eerste en tweede beoordelaar worden ingevuld. Voor zowel de bachelor- als de masterscriptie is bovendien een handleiding beschikbaar voor docenten en studenten. Het panel vindt het scriptietraject helder en stelt vast dat de beoordelingsformulieren over het algemeen in voldoende detail worden ingevuld, een enkele uitzondering daargelaten. Het is tevreden over de wijze waarop de toetsing vorm krijgt in de onderwijspraktijk.

Examencommissie

De Faculteit der Rechtsgeleerdheid beschikt over een faculteitsbrede examencommissie. Deze bestaat uit een voorzitter, 6 leden onder wie een extern lid/toetsdeskundige, en een ambtelijk secretaris. Om de kwaliteit van toetsing in de opleidingen te kunnen borgen, hanteert de examencommissie een aantal controlemechanismen. Zo stelt zij examinatoren aan, waarbij ze rekening houdt met vakdeskundigheid en toetsdeskundigheid. De examencommissie heeft een Commissie van Tien aangewezen voor de borging van toetskwaliteit. De vier subcommissies van dit orgaan doen voortdurend onderzoek naar de kwaliteitsborging van respectievelijk de individuele tentamens, de bachelorscripties, de masterscripties en de toetsing binnen de opleidingen als geheel.

In het onderzoek naar de kwaliteit van de tentamens neemt de examencommissie een zeer actieve houding aan. De subcommissie controleert elk semester steekproefsgewijs tentamens. Ook voert ze een risico-analyse uit op de vakevaluaties, signaleert wanneer de vraag over het tentamen daarin lager dan 3,0 scoort of wanneer de slagingspercentages vragen oproepen en kan op basis daarvan besluiten tot nader onderzoek. Een vak dat op deze wijze wordt onderzocht, dient het tentamen en het antwoordmodel aan te leveren en de procedure van nakijken te beschrijven. De betreffende vakcoördinator wordt gevraagd een standaard vragenformulier in te vullen en heeft vervolgens een gesprek met de examencommissie. Een verslag hiervan wordt aan de vakcoördinator voor commentaar voorgelegd; een bundeling van rapportages gaat naar de opleidingsdirecteur en de portefeuillehouder onderwijs. Het jaar erop wordt gekeken of de aanbevelingen zijn opgevolgd en de evaluatieresultaten verbeterd zijn. Het panel is onder de indruk van deze proactieve werkwijze. Wel wijst het erop dat de vragenlijst voor de vakcoördinator erg lang en gedetailleerd is en een afschrikwekkend effect kan hebben. De examencommissie geeft aan dat de lijst korter kan nu toetsplannen en -matrijzen het daarin gevraagde inzicht deels al kunnen bieden. Het panel adviseert de vragenlijst te herzien om de werklast voor de vakcoördinator te verlichten.

De borging van de kwaliteit van scripties is volgens het panel eveneens op lovenswaardige wijze ter hand genomen. Bij de beoordeling van een scriptie wordt gelet op de beoordelingsprocedure, de

vorm van de scriptie en de inhoud van zowel de beoordeling als van de scriptie zelf. De commissieleden vullen een reviewformulier in, dat een helder overzicht geeft van de bevindingen en de aanbevelingen. Er worden ieder jaar 75 bachelor- en 76 masterscripties bekeken. Daaronder zijn 5 bachelor- en 7 masterscripties Fiscaal Recht. Jaarlijks stelt de examencommissie hierover een rapportage op. Naar aanleiding van haar bevindingen doet de examencommissie hierin aanbevelingen, die worden besproken op de overleggen van bachelor- en masterscriptiecoördinatoren, waarna onderwijsbestuur en faculteitsbestuur adviseren respectievelijk beslissen over eventuele maatregelen. Het panel heeft inzage gekregen in verschillende rapportages en is onder de indruk van de hoeveelheid scripties die zijn bekeken en de aard en kwaliteit van de aanbevelingen die zijn gedaan. Niet in alle gevallen kon het panel al zien dat verbeteringen daadwerkelijk zijn uitgevoerd. Het is echter door de examencommissie overtuigd dat hierachter geen onwil van de kant van de bestuurders schuilt.

Overwegingen

Het panel heeft vastgesteld dat toetsbeleid en toetssystematiek binnen de Faculteit der Rechtsgeleerdheid *work in progress* zijn en dat men actief bezig is hiervoor draagvlak te scheppen onder de docentenstaf. Als gevolg hiervan is de toetsing binnen de bachelor- en masteropleiding pas recent inzichtelijk gemaakt in een toetsplan en zijn toetsmatrijzen voor de grote vakken met een schriftelijke toets nog in ontwikkeling. Het panel adviseert deze ontwikkeling te stimuleren en monitoren. Het panel stelt vast dat de toetsing binnen de beide opleidingen aan de maat is. De toetsing is voor studenten inzichtelijk en de procedures, bijvoorbeeld met betrekking tot het opstellen van toetsen en fraude, zijn helder vormgegeven. De toetsing in de bacheloropleiding ondersteunt de didactische uitgangspunten van sturing en selectie in het eerste jaar, toenemende zelfstandigheid bij de student en activering van het leerproces. Variatie in toetsvormen en aandacht voor academische vaardigheden zijn voor beide opleidingen vooral sterk aanwezig onder studenten die deelnemen aan het participantensysteem (de grote meerderheid). Voor het overige adviseert het panel hiervan nog versterking, in de masteropleiding zo mogelijk naar analogie van de vaardighedenlijn in andere masteropleidingen binnen de faculteit. Het panel is onder de indruk van de proactieve werkwijze van de examencommissie, de zeer uitgebreide en uitgewerkte kwaliteitsonderzoeken die de verschillende subcommissies uitvoeren en de opvolging die de commissie geeft aan haar constatering en aanbevelingen. Wel zou zij de vragenlijst over toetsing voor vakcoördinatoren kunnen inkorten nu toetsmatrijzen en toetsplannen steeds meer inzicht geven in toetsing binnen het betreffende vak. Het panel constateert met waardering dat de examencommissie garant staat voor de kwaliteit van toetsing binnen de faculteit, met inbegrip van de bachelor- en masteropleiding Fiscaal Recht.

Conclusie

Bacheloropleiding Fiscaal Recht: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'voldoende'.

Masteropleiding Fiscaal Recht: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'voldoende'.

Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties

De opleiding toont aan dat de beoogde eindkwalificaties worden gerealiseerd.

Toelichting:

Het gerealiseerde niveau blijkt uit de resultaten van tussentijdse en afsluitende toetsen, de eindwerken en de wijze waarop afgestudeerden in de praktijk of in een vervolgopleiding functioneren.

Bevindingen

Bacheloropleiding

Het panel is tevreden over het niveau dat het aantrof in de bachelorscripties. Die besteden opvallend vaak aandacht aan de keuze voor en verantwoording van methodologie. Het panel ziet dit als sterk

punt van een deel van de scripties. Wel merkt het panel op dat de onderwerpskeuze soms erg ambitieus is, waardoor de scripties te complex en lang worden voor een eindwerkstuk van 5 EC. Het adviseert de opleiding er beter op toe te zien dat studenten niet voor al te ambitieuze onderwerpen kiezen.

Masterstudenten en –alumni meldden het panel dat zij de overgang van bachelor- naar masteropleiding als zwaar, maar te doen hadden ervaren. Het panel heeft niet de indruk gekregen dat de bacheloropleiding hen onvoldoende zou voorbereiden op een masteropleiding. Het constateert dat afgestudeerden van de opleiding over de vaardigheden en kennis beschikken om succesvol door te stromen naar een (fiscale) masteropleiding.

Masteropleiding

Het panel heeft 10 recente masterscripties bekeken. Het constateerde dat het scriptieniveau over de hele linie aan de maat is. Uit cijfers die het panel bekeken heeft, blijkt dat alumni erg goed terecht komen. 70% van de afgestudeerden vond binnen een maand een baan in de fiscale praktijk. Alumni gaven aan zeer tevreden te zijn over de manier waarop de opleiding aansloot bij de arbeidsmarkt. Het participantensysteem bereidt volgens hen uitstekend voor op de praktijk, waar mondelinge en samenwerkingsvaardigheden gevraagd worden. Het panel is daarnaast positief over het alumni beleid van de opleiding. Men houdt een eigen alumni bestand bij en blijft in regelmatig contact met de afgestudeerden. De opleiding heeft hierdoor een goed beeld van het functioneren van de alumni.

Overwegingen

Het panel is tevreden met het niveau van de scripties van de bacheloropleiding Fiscaal Recht, waarin aandacht voor methodologie en verantwoording daarvan een sterk punt mag worden genoemd. Een aandachtspunt vormt de soms al te ambitieuze onderwerpskeuze. Afgestudeerden ondervinden geen problemen in vervolgoopleidingen. Volgens het panel zijn de masterscripties aan de maat. Dankzij het eigen alumni bestand heeft de masteropleiding een goed beeld van het functioneren van alumni. Zij zijn mede dankzij de mondelinge en samenwerkingsvaardigheden die zij opdeden in het participantensysteem goed voorbereid op de arbeidsmarkt.

Conclusie

Bacheloropleiding Fiscaal Recht: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoende'.

Masteropleiding Fiscaal Recht: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoende'.

ALGEMEEN EINDOORDEEL

De Leidse bachelor- en masteropleiding Fiscaal Recht kennen een sterke oriëntatie op de fiscale beroepspraktijk en besteden daarnaast nadrukkelijk aandacht aan academische vorming en ethiek. De opleidingen voldoen aan de eisen die de Nederlandse Orde van Belastingadviseurs (NOB) stelt en stellen studenten in staat gemakkelijk het civiel effect te bereiken. De masteropleiding kenmerkt zich door een internationale oriëntatie.

De opleidingen kennen een doordachte opbouw met toenemende aandacht voor fiscale onderwerpen. Het kenmerkende, activerende participantensysteem, waaraan vrijwel alle studenten meedoen, kan volgens het panel gelden als *best practice* binnen de faculteit. Een sterk punt van de opleiding is verder de nadruk op taalvaardigheid, die in een taalvaardigheidsleerlijn duidelijker tot uitdrukking zal komen. Wel adviseert het panel versterking van het vaardighedenonderwijs in met name de masteropleiding, zo mogelijk naar analogie van andere masteropleidingen binnen de faculteit. Docenten binnen de beide opleidingen vertonen de kwaliteit, kwantiteit en didactische expertise die verwacht mogen worden binnen bachelor- en masteropleidingen. De opleidingen stellen studenten in staat de eindkwalificaties te bereiken, mede dankzij een helder scriptietraject een goede informatievoorziening. Het panel beveelt wel aan de tijdsduur van het scriptietraject in te kaderen.

Het toetsbeleid en het systeem van toetsing zijn binnen de faculteit volop in ontwikkeling. De opleidingen hebben hierin volgens het panel nog een slag te maken: toetsmatrijzen voor bepaalde vakken ontbreken nog. Variatie in toetsvormen en aandacht voor academische vaardigheden zijn voor beide opleidingen vooral sterk aanwezig onder studenten die deelnemen aan het participantensysteem (de grote meerderheid). Voor het overige adviseert het panel hiervan nog versterking. Het panel is onder de indruk van de zeer proactieve examencommissie.

Het panel is tevreden met het niveau van de scripties van de bacheloropleiding Fiscaal Recht, waarin aandacht voor methodologie en verantwoording daarvan een sterk punt mag worden genoemd. Volgens het panel zijn ook de masterscripties aan de maat. Dankzij het eigen alumnibestand heeft de masteropleiding een goed beeld van het functioneren van alumni. Zij zijn mede dankzij de mondelinge en samenwerkingsvaardigheden die zij opdeden in het participantensysteem goed voorbereid op de arbeidsmarkt.

Conclusie

Het panel beoordeelt de *bacheloropleiding Fiscaal Recht* als 'voldoende'.

Het panel beoordeelt de *masteropleiding Fiscaal Recht* als 'voldoende'.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANELLEDEN

Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter) is emeritus hoogleraar Europees Migratierecht aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij studeerde Nederlands recht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en promoveerde in 1990 aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in het vreemdelingen- en vluchtelingenrecht en het bestuursrecht, en heeft daarover veel gepubliceerd. Hij is tevens actief in nationale en internationale organisaties op het gebied van vreemdelingen- en vluchtelingenrecht. Zo was hij lid van de Permanente Commissie van deskundigen in internationaal vreemdelingen-, vluchtelingen- en strafrecht (Commissie Meijers, 1991-2017) en was hij vice-voorzitter (1982-1986) en voorzitter (1988-1992) van de Nederlandse sectie van Amnesty International. Ook was hij bestuurslid van de Stichting voor vluchteling-studenten (UAF 2006-2015). Tussen 1999 en 2005 trad hij op als Nationale Ombudsman. Van 2006 tot aan zijn emeritaat in 2014 was hij voorzitter van de Landelijke Commissie Gedragscode internationale student hoger onderwijs. Sinds 2014 zit hij het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit voor.

Prof. dr. J. (Jan) Struikma (vice-voorzitter) is sinds 2003 hoogleraar Bestuursrecht, in het bijzonder het ruimtelijk bestuursrecht, aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij werkte tot 1990 in de praktijk van de ruimtelijke ordening, onder meer bij de provincie Noord-Holland, de gemeente Zaanstad en bij stedenbouwkundig adviesbureau VVK Architectuur en Stedenbouw. In 1990 werd hij universitair docent bij de Vrije Universiteit Amsterdam. Van 1995 tot 2005 was hij docent bij het Studiecentrum voor de Rechterlijke Macht. Zijn onderzoek concentreert zich naast het omgevingsrecht op de methodologie van de rechtswetenschap. Naast zijn aanstelling aan de Vrije Universiteit is Jan Struikma actief als lid of voorzitter van diverse organisaties op het gebied van (ruimtelijk) bestuursrecht; zo is hij sinds 2010 voorzitter van het Instituut voor Bouwrecht. Daarnaast vervult hij diverse functies binnen de universiteit en de rechtenfaculteit, waaronder als voorzitter van de Bezwaarcommissies decentrale toelating VUMC en ACTA (sinds 2005), lid van het College van Beroep voor de Examens (sinds 2006) en voorzitter van de Commissie Wetenschappelijke integriteit (sinds 2014). Hij is redacteur van het *Tijdschrift voor Bouwrecht*.

Prof. dr. M.G. (Michael) Faure is hoogleraar Vergelijkend Internationaal Milieurecht aan Maastricht University en hoogleraar Comparative Private Law and Economics aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Hij studeerde Rechtsgeleerdheid aan de universiteiten van Antwerpen en Chicago (Verenigde Staten) en Criminologie in Gent (België), en deed promotieonderzoek in Freiburg (Duitsland). In 1991 werd hij hoogleraar in Maastricht en directeur van het Maastrichts Europees Instituut voor Transnationaal Rechtswetenschappelijk Onderzoek. Sinds 2008 is hij ook verbonden aan het Rotterdam Institute of Law & Economics (RILE) van de Erasmus Universiteit in Rotterdam en combineert hij twee hoogleraarschappen in deeltijd. In Rotterdam leidt hij het European Doctorate in Law and Economics-programma. Daarnaast is hij directeur van de Ius Commune Research School en directielid van het European Centre of Tort and Insurance Law. Zijn onderzoek richt zich op milieu(straf)recht, aansprakelijkheidsrecht, verzekeringsrecht en de economische analyse van (ongevallen)recht. Michael Faure is redactielid van diverse tijdschriften, waaronder het *Maastricht Journal of European and Comparative Law* sinds 1993.

Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols is emeritus hoogleraar Strafrecht aan Maastricht University. Hij studeerde Rechtsgeleerdheid aan de Universiteit Utrecht (1971-1977) en promoveerde daar in 1982. Hij werkte korte tijd als advocaat en procureur in Den Haag, alvorens hij in 1986 werd benoemd tot hoogleraar Strafrecht aan de Universiteit van Maastricht, waar hij ook werkzaam was als decaan van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Van 2004 tot 2012 was hij Rector Magnificus van de Universiteit van Maastricht en, afwisselend met een collega in Hasselt, ook Rector Magnificus van de Transnationale Universiteit Limburg. Hij is momenteel plaatsvervangend raadsheer in het Gerechtshof Den Bosch en Den Haag, voorzitter van de examencommissie van de Beroepsopleiding Advocaten, voorzitter van de Raad van Toezicht van Zuyd Hogeschool en lid van de Raad van Toezicht van de Universiteit van Amsterdam.

Prof. dr. R.G. (Rainer) Prokisch is hoogleraar International and European Tax Law aan Maastricht University. Hij studeerde Rechtsgeleerdheid in München (Duitsland). Na enkele jaren in de praktijk te hebben gewerkt, behaalde hij zijn doctoraalexamen in 1992. Hij werd plaatsvervangend hoofd van het Research Institute for International and Foreign Tax Law. Daarnaast werkte hij als General Reporter voor de International Fiscal Association en als consultant voor de Organisation for Economic Co-operation and Development in Parijs. In 1998 ging hij werken voor het International Bureau of Fiscal Documentation in Amsterdam, waar hij verantwoordelijk was voor de afdeling Europa I en de International Tax Academy. In 2000 werd hij benoemd tot hoogleraar aan Maastricht University. Hij is directeur van het Maastricht Centre for Taxation en is lid van de expertgroep van de Europese Commissie die zich bezighoudt met belastingproblemen van individuen die in verschillende landen binnen de EU werken. Daarnaast werkt hij als belastingadviseur voor LexQuire (Düsseldorf/Maastricht).

Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz was hoogleraar Notarieel recht aan de Universiteit van Amsterdam, en is daar tegenwoordig hoogleraar Personen- en Familierecht, in het bijzonder het Familievermogensrecht. Zij studeerde Civiel recht aan de Universiteit Leiden en Notarieel recht aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Van 1986 tot 1999 was ze werkzaam als universitair docent aan de Universiteit Leiden, op de afdelingen Burgerlijk recht, Internationaal privaatrecht en notarieel Recht. Tussen 1998 en 2002 was ze werkzaam in de praktijk voor verschillende notariskantoren. In 2002 werd ze benoemd tot hoogleraar aan de UvA. Haar onderzoek concentreert zich op het familierecht in ruime zin, waaronder het huwelijksvermogensrecht en het erfrecht. Ze maakt onderdeel uit van de redactie van *Juridische Berichten voor het Notariaat* (sinds 1998) en het *Tijdschrift voor Personen- en familierecht* (sinds 2002). Daarnaast is Barbara Reinhartz mede-auteur van verschillende losbladige en gebonden edities over erfrecht, huwelijksvermogensrecht en personen- en familierecht en verzorgt ze regelmatig postacademische lezingen en cursussen, onder meer voor het Studiecentrum voor de Rechterlijke Macht.

Prof. dr. J.B. (Hanneke) Spath is hoogleraar Burgerlijk recht aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Ze studeerde Bedrijfskunde (1996-1998) en Rechten (1998- 2003) aan de Radboud Universiteit, waar ze in 2010 ook promoveerde en aan de slag ging als universitair docent. In 2011 werd ze universitair hoofddocent en in 2012 werd zij benoemd tot hoogleraar. Binnen de universiteit vervult ze diverse functies, waaronder die van projectleider van de Onderwijsvisie 2025 van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid en als lid van de klankboordgroep Digitaal toetsen. Haar onderzoek richt zich op vragen van algemeen vermogensrecht, met de nadruk op goederenrechtelijke vraagstukken en de samenloop met intellectuele eigendomsrechten. Hanneke Spath is onder meer rechter-plaatsvervanger van de Rechtbank Gelderland, lid van de boekenraad van uitgeverij Ars Aequi, voorzitter van de redactieraad van *Vox*, en redacteur van het *Nederlands Tijdschrift voor Burgerlijk recht*.

V.A. (Veerle) van Waarde LLB is masterstudent Nederlands recht, specialisatie Staats- en Bestuursrecht, aan Maastricht University. Zij behaalde aan dezelfde instelling haar bachelordiploma European Law School. Veerle van Waarde was actief in verschillende studieverenigingen en werd in 2015 verkozen tot lid van de Faculteitsraad Rechtsgeleerdheid. Momenteel is ze actief als student-assistent en lid van de opleidingscommissie Rechtsgeleerdheid.

BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER

Inleiding

Voor u ligt het herziene Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid. Dit kader schetst de uitgangspunten van waaruit opleidingen invulling geven aan hun curricula. Het geeft aan wat mag worden verwacht van de inhoud en het niveau van opleidingen, wat opleidingen beogen te bereiken en wat de maatschappij derhalve kan verwachten van een afgestudeerde bachelor- en masterjurist. Het kader is nadrukkelijk geschreven voor de wetenschappelijke bachelor- en masteropleidingen, die op basis van door hun zelf gekozen eindkwalificaties tot de Visitatiegroep Rechtsgeleerdheid behoren of, in het kader van een zogenaamde Toets nieuwe opleiding, willen gaan behoren.

Het kader geeft geen uitputtende lijst aan van rechtsgebieden of juridische relevante aandachtsgebieden waartoe die opleidingen zich zouden moeten beperken. Evenmin rangordes, antwoorden op methodologische discussies of de wijze waarop een opleiding invulling geeft aan beroepseisen. Elke opleiding geeft zelf aan waar zij denkt te staan op die grote rechtsgeleerde wereldkaart. Formeel doet zij dat in de onderwijs- en examenregeling, materieel in de documenten die aan visitatiecommissies worden aangeboden bij het verzoek tot beoordeling van een opleiding ten behoeve van accreditatie.

Wat wel wordt aangetroffen is een blauwdruk van hetgeen de wetenschap en maatschappij mag verwachten van een afgestudeerde, academisch opgeleide jurist - en dus van een juridische opleiding - in termen van kennis, attitude en vaardigheden. Dat het kader is herzien betekent geenszins dat de onder het oude kader aangeboden opleidingen niet meer van deze tijd zouden zijn. In tegendeel, ook het vorige kader droeg de opleidingen al op om open te staan voor nieuwe ontwikkelingen zoals de mondialisering van de maatschappij en de informatisering van de samenleving. Nadrukkelijker dan voorheen zijn in dit kader de kennis, attitude en vaardigheden die met hedendaagse ontwikkelingen samenhangen omschreven en worden opleidingen uitgedaagd daar in hun doestellingen en eindkwalificaties ook blijf van te geven.

Het Disciplineoverleg Rechtsgeleerdheid denkt met dit Domeinspecifiek Referentiekader enerzijds de visitatiecommissies die de komende jaren opleidingsbeoordelingen moeten uitvoeren binnen de Visitatiegroep een adequate basis te hebben aangereikt om die beoordeling te kunnen uitvoeren. Anderzijds geeft het de noodzakelijke ruimte om een eigen, zo men wil onderscheidend, gezicht te geven aan de afzonderlijke opleidingen die in deze breed samengestelde Visitatiegroep worden aangeboden.

Utrecht, december 2015

Namens disciplineoverleg Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid,

Prof. mr. A.M. Hol,
voorzitter

Totstandkoming

Op 18 december 2015 heeft het disciplineoverlegorgaan Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid (RDR) dit domeinspecifiek referentiekader vastgesteld, ten behoeve van opleidingsbeoordelingen van de Visitatiegroep WO Rechtsgeleerdheid. Het betreft een gezamenlijk kader domeinspecifieke eisen voor alle rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen die de juridische faculteiten van de Nederlandse universiteiten aanbieden. Voorliggend domeinspecifiek referentiekader vervangt het referentiekader dat in december 2009 door de toenmalige Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid is vastgesteld.

Onder opleiding wordt hierna uitsluitend verstaan: een opleiding die is opgenomen in het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs (CROHO). Waar hierna over 'jurist' wordt gesproken, wordt bedoeld op de academisch opgeleide juristen, tenzij anders vermeld.

1. Rechtswetenschappelijke opleidingen en beroepen in maatschappelijke context

Rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen hebben tot doel disciplinebekwame en maatschappelijk betrokken juristen op te leiden en te vormen, met een kritische, academische geest, die in staat zijn zelfstandig probleemsituaties te ontleden teneinde een oplossing te formuleren. Daartoe moeten zij analytisch, kritisch evaluatief, maar ook synthetisch kunnen denken. Het wetenschappelijk niveau en de maatschappelijke relevantie van de opleiding moeten zijn gegarandeerd. Communicatieve vaardigheden, informatievaardigheden en onderzoeksvaardigheden hebben nadrukkelijk een plaats in de opleidingen, waarbij voldoende aandacht is voor actuele ontwikkelingen in relatie tot hun maatschappelijke achtergrond. De academische opleiding tot jurist dient als het ware "in context" te worden beschouwd.

De relatie tussen het recht en de samenleving verandert voortdurend. De samenleving is pluriform en kent een mondiale oriëntatie, waardoor zij almaar complexer wordt. Die ontwikkeling geldt ook voor het recht. Het recht bestaat al lang niet meer alleen uit Nederlandse wetgeving en rechtspraak, maar ontstaat evenzeer in interactie met internationale en Europese regelgeving en rechtspraak, via beleidsregels, aanbevelingen, convenanten, zelfregulering, Europese harmonisatie, beïnvloeding door rechtsvergelijking, enzovoorts. Burgers zijn mondig, het aantal rechtsregels blijft groeien en de samenleving is sterk gejuridiseerd. Europese integratie en mondialisering maken Europees recht, internationaal recht steeds belangrijker. De informatiemaatschappij van de 21e eeuw en haar juridische problemen, maar ook de verwachtingen die de samenleving heeft ten aanzien van het recht, trekken zich steeds minder aan van landsgrenzen, terwijl aan de andere kant de traditionele grenzen in juridische en maatschappelijke zin opnieuw aan belang winnen. Een afgestudeerd jurist moet, in welke context hij of zij ook komt te werken, daarom steeds vaker alert zijn op rechtssystemen en rechtsculturen van andere landen.

Binnen de visitatiegroep Rechtsgeleerdheid worden opleidingen aangeboden die voorzien in de vraag naar academisch breed geschoolde juristen, generalisten, in het bijzonder voor de eerstelijns advisering en beleidsvoorbereiding en overigens op een veelheid aan plaatsen op de arbeidsmarkt. Daarnaast zijn er gespecialiseerde masteropleidingen die voorzien in afgestudeerden die zich kunnen ontwikkelen tot academisch geschoolde specialisten en die zich op hun terrein kunnen meten met hun academische beroepsgenoten waar ook ter wereld. En tot slot zijn er opleidingen juist meer zijn gericht op verbreding van het rechtsgebied waarover de opleiding zich uitstrekt.

Juristen werken in uiteenlopende functies en rollen. Er zijn meer juristen werkzaam buiten de traditionele juridische (toga)beroepen dan daarbinnen. De juridische opleidingen bereiden voor op deze traditionele beroepen, maar evenzeer op een veelheid aan andere werkzaamheden waarvoor academische attitude, kritische analyse, schrijf- en spreekvaardigheid vereist zijn en juridische deskundigheid gewenst is. De juridische opleidingen richten zich daarom niet alleen op de beroepsvereisten voor advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, de zogenaamde togaberoepen, ook al vormen de beroepsvereisten de kern van bepaalde opleidingen. Alle opleidingen streven een goede afstemming na met de arbeidsmarkt door het onderhouden van contacten met het afnemend beroepenveld. Dat gebeurt onder meer via contacten met

beroepsorganisaties en werkgevers, door middel adviesraden, met alumni, met gastdocenten, stages en loopbaanoriëntatie. Daarnaast moet een bachelorjurist voor wat betreft onderzoeks)vaardigheden voldoende zijn toegerust om in beginsel te kunnen worden toegelaten tot een rechtsgeleerde (onderzoeks)master en een masterjurist tot een promotietraject, ook al kiest slechts een heel klein deel van de afgestudeerden voor een carrière als onderzoeker.

In de ruim tien jaar dat de bachelor-masterstructuur bestaat heeft zich geen nadrukkelijk beroepsperspectief voor de academisch opgeleide bachelorjurist ontwikkeld en bestaat er geen duidelijk identificeerbare arbeidsmarkt voor afgestudeerden met uitsluitend een academische bacheloropleiding (LL.B). Veel afgestudeerde bachelors werken in een juridisch relevante omgeving, maar daaruit is vooralsnog geen vertaalslag te maken die noodzaakt tot specifieke beroepsvaardigheidseisen voor een bacheloropleiding. De arbeidsmarkt voor academisch opgeleide juristen geeft nog steeds de voorkeur aan juristen met een afgeronde masteropleiding. Veruit de meeste studenten in de universitaire juridische opleidingen kiezen er daarom voor om na een bacheloropleiding ook een masteropleiding af te ronden. Niet alleen vanwege het verruimde arbeidsmarktperspectief, maar ook omdat het een wettelijke eis is voor de toegang tot de togaberoepen.

Ook bacheloropleidingen streven er niettemin naar om studenten voor te bereiden op hun toekomstig bestaan als jurist. Dat kan door die beroepspraktijk herkenbaar te doen zijn in de inhoud en de samenstelling van het onderwijsprogramma, maar ook via extracurriculaire activiteiten en loopbaanvoorbereiding.

Een 'jurist' is met de komst van juridische HBO-opleidingen niet meer als vanzelfsprekend iemand met een universitair getuigschrift dat kwalificeert voor de traditionele juridische beroepen (zittende en staande magistratuur; advocatuur; notariaat, belastingadviseur); een meester in de rechten (mr.).

Hoewel ook de juristen met een HBO-opleiding de titel Bachelor of Laws (LL.B) mogen voeren, is er een duidelijk verschil tussen de HBO-opleidingen en de academische rechtswetenschappelijke opleidingen. Het onderscheidend kenmerk is dat in wetenschappelijke (juridische) opleidingen de fundamenteën worden gelegd voor het eigen maken van de methode van rechtswetenschappelijk onderzoek, zoals tot uiting gebracht in de eindkwalificaties van de opleidingen. Dit komt vooral naar voren in de inhoud van het programma, de diepgang en de wijze waarop het recht wordt benaderd. De academische bachelor- en masteropleidingen richten zich op het opleiden van juristen die onafhankelijk en kritisch hebben leren denken, die niet alleen antwoorden op vragen leren vinden, maar evenzeer vragen blijven stellen bij de antwoorden. De toegang tot de traditionele togaberoepen is wettelijk geregeld en vereist zowel een academische bachelorgraad (LL.B) als de graad Master of Laws (LL.M).¹

De LL.M-jurist zal in Nederland – en met name in de uitoefening van genoemde togaberoepen - in de meeste gevallen de equivalente titel meester in de rechten (mr.) voeren.

2. Mogelijkheden tot (inter)nationale vergelijking

Zowel buiten als binnen Europa worden rechtswetenschappelijke opleidingen gekenmerkt door hun zeer uiteenlopende inbedding en structuur, grote verschillen in toelating en studieduur. Daarnaast kennen alle landen afzonderlijke regelgeving ten aanzien van de toegang voor afgestudeerde juristen tot de advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, welke van invloed is op de oriëntatie en het beoogde eindniveau. Curricula van opleidingen kunnen uiteraard worden vergeleken, maar een serieuze internationale benchmark van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen is vooralsnog niet mogelijk.

¹ Bij Koninklijk besluit van 18 september 2008 (Stb. 2008, 383) de beroepsvereisten voor advocatuur en rechterlijke macht, en notaris gewijzigd in verband met de gelijkstelling in het kader van de vereisten voor toetreding tot gereguleerde juridische beroepen, van de aan een hogeschool verkregen graad Bachelor, bij afronding van de opleiding HBO-rechten met een schakelprogramma, met de aan een universiteit verkregen graad Bachelor op het gebied van het recht. Het schakelprogramma omvat onderwijseenheden op het gebied van recht die worden aangeboden door een universiteit of de Open Universiteit met een totale studielast van ten minste 60 studiepunten.

De Duitse benchmarkorganisatie CHE staat niet open voor buitenlandse rechtenopleidingen, terwijl dat al wel is gedaan ten aanzien andere disciplines.² Ook het EU-project Tuning Sectoral Framework for Social Sciences leidde niet tot een geharmoniseerde set van eindkwalificaties van en voor juridische opleidingen.³ Er zijn enkele nationale buitenlandse benchmarks van juridische opleidingen beschikbaar, zoals de Benchmarks for Law in Groot-Brittannië, waarin de vereiste kennis, vaardigheden en attitude van bachelors en masters zijn vastgelegd voor visitatie en accreditatie van de opleidingen aldaar.⁴ Bovendien is de bruikbaarheid hiervan voor continentaal-Europese opleidingen beperkt vanwege de grote verschillen tussen de rechtssystemen van Common Law en Civil Law.

De Bologna- en Lissabonakkoorden hebben zeker op de inhoud van het juridisch onderwijs in de EU een harmoniserend effect gehad. In het kader van de toetreding tot de EU hebben nieuwe EU-lidstaten hun opleidingen vaak al op de bachelor-masterstructuur gebaseerd, de oude lidstaten zijn nog doende om hun onderwijssystemen te hervormen en te harmoniseren. Daarbij wordt soms gekozen voor oplossingen die juist de onderlinge vergelijkbaarheid weer bemoeilijken, zoals bijvoorbeeld in Duitsland, dat zich juist naar een gevarieerder opleidingsaanbod door ontwikkelt.⁵ Dit alles leidt tot de conclusie dat een serieuze internationale vergelijking van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen vooralsnog niet mogelijk is of in ieder geval niet zinvol is.

Voor wat betreft de vergelijking van opleidingen op nationaal niveau kan worden vastgesteld dat tussen de juridische faculteiten in Nederland veel informatie-uitwisseling en afstemming plaatsvindt, onder andere over onderwijsvernieuwingen, onderzoek, de interpretaties van accreditaties en de invulling van de beroepsvereisten. Er is geregeld landelijk overleg tussen de decanen in de RDR; afgeleid daarvan komen zo nodig de portefeuillehouders onderwijs en de directeurs bedrijfsvoering bij elkaar om onderwijsgerelateerde, organisatorische en financiële onderwerpen te bespreken en ervaringen en gegevens uit te wisselen. Ten slotte vindt er regelmatig landelijk overleg en afstemming plaats op ambtelijk niveau in het Landelijk Overleg Beleidsmedewerkers. De RDR en de afzonderlijke faculteiten doen bovendien hun voordeel met de *good practices* die visitatiepanels constateren en waarvan zij in de beoordelingsrapportages aan de NVAO verslag doen. De RDR is in gesprek met vertegenwoordigers van het divers samengestelde, afnemende beroepenveld. Zo overlegt de RDR met de Raad voor de Rechtspraak en de Nederlandse Orde van Advocaten om ter precisering van de toepasselijke wettelijke bepalingen een standaard vast te stellen voor het 'civiel effect' van juridische opleidingen. Dat gebeurt in de vorm van een convenant.

Er kan derhalve worden gesteld dat enige vorm van nationale *benchmarking* plaatsvindt, doorgaans in een informele sfeer, behalve daar waar het nationale onderwijsvisitaties betreft en de beperkingen met betrekking tot voornoemd convenant. In dat kader voert het discipline-overleg ook formele taken uit.

3. Beroepsvereisten

Bij en krachtens de wet is de toegang tot de rechterlijke macht, de advocatuur en het notariaat geregeld. In de praktijk betekent dit dat er eisen worden gesteld aan de inrichting van bachelor- en masteropleidingen die moeten voorzien in toelating tot vervolgoopleidingen die opleiden voor functies in de rechterlijke macht, de advocatuur, het notariaat en de fiscaliteit.

² Gemeinnütziges Centrum für Hochschulentwicklung: www.che.de.

³ Uit het eindrapport van 2012: 'Consequently, even the proto list of the competences required by students and future practitioners of law are still at this stage no more than embryonic.' Tuning Sectoral Framework for Social Sciences – Final Report, 2008, blz. 45. Zie verder de landenoverzichten in annex 4 behorende bij het rapport (<http://tuningacademy.org/sqf-social-sciences/?lang=en>).

⁴ Er is een herziene versie in concept verschenen: Subject Benchmark Statement Law: Draft for Consultation March 2015

(<http://www.qaa.ac.uk/en/Publications/Documents/SBS-consultation-Law-15.pdf>).

⁵ Neue Wege in der Juristenausbildung, Essen, 2010,

http://www.stifterverband.info/wissenschaft_und_hochschule/lehre/juristenausbildung/.

De opleidingen die voor voorbereiding op de vervolgoopleidingen kiezen, maken dat in hun onderwijs- en examenregeling duidelijk door daarin de wettelijke beroepsvereisten en de nadere precisering ervan in het convenant, als hiervoor beschreven, nadrukkelijk op te nemen. De examencommissies van deze opleidingen zullen daartoe specifieke verklaringen afgeven, op basis waarvan de vervolgoopleidingen kunnen bepalen of een opleiding aan bedoelde eisen voldoet.

4. Eindkwalificaties van de bachelor- en masteropleidingen

Op basis van nationale en relevante internationale vergelijkingen van eindkwalificaties bij vergelijkbare opleidingen en in een poging een maximale aansluiting te realiseren op het - zeer diverse - beroepenveld, maakt iedere rechtswetenschappelijke opleiding keuzes bij het opstellen van de eindkwalificaties. Deze maken deel uit van de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een afzonderlijke opleiding. Binnen deze eindkwalificaties komen ten minste drie categorieën aan de orde.

A. Kennis en inzicht

De afgestudeerde jurist beheerst de juridische kernleerstukken van het rechtsgebied of de rechtsgebieden waarop de opleiding zich oriënteert. Dat geldt zowel voor de materiële en formele, als voor de historische en theoretische aspecten ervan.

Parate kennis alleen is echter niet voldoende. Opleidingen streven daarom naar het ontwikkelen van 'werkelijk inzicht in het recht' bij hun studenten, in een academische omgeving waarin de 'waaromvragen' kunnen bloeien. Dat betekent dat naast de vorenbedoelde vakinhoudelijke kennis, methoden worden gedoceerd waarmee de nieuwste relevante ontwikkelingen en veranderingen kunnen worden bijgehouden. Inzicht in verschillen tussen grote juridische families (zoals tussen *common* en *civil law*), in de historische en filosofische ontwikkeling van het recht en voor zover de aard van de opleiding dit vereist of toelaat, in de methode van rechtsvergelijking, kunnen worden geïntegreerd in het onderwijs. De afgestudeerde jurist moet aldus in staat zijn om permanent zijn juridische kennis te actualiseren en zich eventueel op nieuwe terreinen te specialiseren.

B. Academische en juridische vaardigheden

Het voorgaande veronderstelt een groeiende nadruk op het verwerven van academische en juridische vaardigheden: (een leven lang) leren en het verwerven van een internationale attitude. Het veronderstelt ook dat de afgestudeerde jurist in staat is te reflecteren op het recht en maatschappelijke vraagstukken kan vertalen naar de taal die het recht hanteert om die vragen op te lossen. Tijdens de opleiding wordt de student gestimuleerd te zoeken naar vragen en problemen én naar antwoorden en oplossingen; hij wordt in staat gesteld een analytisch vermogen te ontwikkelen en hij leert kritisch te denken, te schrijven en te presenteren.

Daarbij is het vermogen om een juridische casus te kunnen formuleren en op te lossen essentieel. De afgestudeerde jurist dient daarvoor in staat te zijn op adequate wijze de relevante feiten te kunnen verzamelen, te verwerken en te waarderen en de rechtsregels daarop toe te passen. Van de jurist wordt verwacht dat hij een maatschappelijk probleem juridisch kan duiden en mogelijke handelingsrichtingen weet te schetsen.

Een jurist moet bovendien in staat zijn juridische kennis en een juridisch oordeel schriftelijk en mondeling aan vakgenoten, maar ook in andere professionele omgevingen over te dragen. Daarmee staat de taal als werkinstrument van de jurist centraal. Een correcte, goede en heldere mondelinge en schriftelijke beheersing van de Nederlandse taal (of van de Engelse taal indien de voertaal van de opleiding (deels) Engelstalig is) is onontbeerlijk. Daarbij dienen studenten tijdens hun opleiding, indien dit voor die opleiding relevant is, gelegenheid te krijgen kennis op te doen van de Engelse juridische terminologie in de huidige maatschappelijke context.

C. Academisch burgerschap / attitude

Tijdens de opleiding moet de aankomend jurist zich de rechtscultuur of de rechtsculturen eigen maken. Hij moet een beroepsethische houding ontwikkelen en zich ervan bewust zijn in welke

maatschappelijke context het recht functioneert en wat, in samenhang daarmee, zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid is. Het onderwijs en de onderwijsomgeving zijn de student hierbij behulpzaam. Het is belangrijk dat het onderwijs zodanig is ingericht dat maatschappelijke interesse wordt gestimuleerd en dat een natuurlijke belangstelling wordt gewekt voor juridische vraagstukken en het juridisch denken, evenals voor de functie van het recht in de samenleving.

5. Eindniveau

Opleidingen dienen op transparante wijze aan te geven hoe studenten in staat worden gesteld het eindniveau te bereiken én op welke wijze studenten kunnen aantonen dat zij het eindniveau hebben bereikt. Daarvoor wordt de basis in de eerste plaats gevormd door de toetsresultaten, werkstukken en presentaties.

Voor de juridische bacheloropleidingen geldt dat het bereikte eindniveau ook wordt weerspiegeld in een bachelorscriptie, bachelorthesis of eindwerkstuk, de benaming doet er niet toe. Het beantwoorden van een rechtsvraag met behulp van erkende rechtswetenschappelijke methoden en het verslag van het uitvoeren van het onderzoek dat daaraan ten grondslag ligt vormen daarvan de kern.

De bachelorthesis - of een andere vorm van eindwerkstuk - heeft niet als doel aan te tonen dat alle eindkwalificaties van de bacheloropleiding zijn behaald. Belangrijke vaardigheden als mondelinge vaardigheden worden daarmee bijvoorbeeld niet getoetst, evenals het inzicht in alle voor de bacheloropleiding relevante rechtsgebieden. Daarnaast speelt ook het gegeven dat in de meeste juridische bacheloropleidingen slechts een relatief gering aantal studiepunten beschikbaar is voor het eindwerkstuk. In de juridische bacheloropleidingen staat doorgaans het opdoen van onderzoeksvaardigheden, in de vorm methoden- en techniekenvakken, niet centraal. Het opdoen van onderzoeksvaardigheden is onderdeel van de algemene academische vorming van juristen en gebeurt vooral bij de behandeling van de afzonderlijke rechtsgebieden. Het staat opleidingen bovendien vrij om accenten aan te brengen die de eigen kleur van een opleiding weergeven. Die kleur zal dan ook tot uitdrukking komen in het eindwerkstuk.

Voor de masterthesis geldt hetzelfde, met het verschil dat het verder ontwikkelen van onderzoeksvaardigheden in de masteropleiding doorgaans een belangrijkere plaats inneemt, alleen al vanwege het feit dat het behalen van iedere juridische master in principe toegang geeft tot een promotietraject. Daarnaast worden er naast de reguliere masteropleidingen ook gespecialiseerde onderzoeksmasters aangeboden, waarin juist het opdoen van onderzoeksvaardigheden centraal staat. Bovendien wordt de ook voor de overige academische beroepspraktijk noodzakelijke verdieping pas in de masterfase bereikt. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de plaatsing van de masterthesis in het curriculum, het doorgaans grotere aantal studiepunten dat in de master is ingeruimd voor het eindwerkstuk en de inhoudelijke eisen die daaraan worden gesteld.

6. Algemene kenmerken en doelstellingen van de bachelor- en masteropleidingen

Hierboven is reeds aangegeven dat het opleidingspalet breed is, zowel in aantal, in de gekozen specialisaties als in kleur. Dat neemt niet weg dat juridische opleidingen gemeenschappelijke kenmerken hebben – en moeten hebben. Deze kenmerken hoeven niet bij elke opleiding in dezelfde mate aanwezig te zijn, maar ze moeten in de kern van iedere juridische opleiding wel enige weerklank vinden. Hoe opleidingen dat concreet doen, ligt vast in de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een opleiding.

In rechtswetenschappelijke bacheloropleidingen staan de volgende kenmerken centraal:

- a. de maatschappelijke functie van het recht;
- b. de kernbegrippen van de voornaamste rechtsgebieden binnen het recht: het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het strafrecht, het Europees recht, het internationaal recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, het belastingrecht;
- c. het recht als samenhangend systeem;

d. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, de economische aspecten van het recht.

In rechtswetenschappelijke masteropleidingen wordt de kennis van één of meerdere rechtsgebieden of specifieke onderwerpen daarbinnen, verder verdiept. Centrale kenmerken zijn:

e. de maatschappelijke functie van het (rechts)gebied dat door de opleiding wordt bestreken, de grenzen alsook de betrekkelijkheid ervan;

f. verdieping of verbreding van de kernbegrippen van één of meerdere rechtsgebieden (het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het belastingrecht, het strafrecht, het Europees recht en het internationaal recht);

g. de plaats van het bestreken rechtsgebied in het samenhangend systeem van het recht;

h. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het rechtsgebied en, voor fiscale en notariële opleidingen, economische aspecten van het recht.

Met academische juridische opleidingen wordt voorts beoogd:

i. het verwerven van kennis van en inzicht in het recht, waarbij het recht wordt beschouwd mede in zijn Europese, internationale en rechtsvergelijkende context;

j. te reflecteren op de grenzen van het recht, alsook de betrekkelijkheid ervan;

k. het verwerven van academische en juridische vaardigheden. Daaronder wordt in dit kader verstaan:

1. het vermogen om als een academicus over het recht na te denken;

2. het vermogen om met vakgenoten en met niet-juristen vanuit de opgedane kennis en het verkregen inzicht te communiceren, gebruikmakend van een analytische houding en uitstekende spreek- en schrijfvaardigheden;

3. het vermogen tot het toepassen van een relevant wetenschappelijk instrumentarium;

4. het vermogen om deel te nemen aan het wetenschappelijk debat;

5. het vermogen om kennis te vergaren, te waarderen, te verwerken en toe te passen;

6. het vermogen om specifieke kennis op het gebied van het recht toe te passen in een bredere wetenschappelijke, historische, filosofische, ethische en maatschappelijk-culturele context;

7. het vermogen om kritisch te kunnen omgaan met rechtsregels en rechtspraak en daarbij nieuwe oplossingen te zoeken en te vinden;

8. het vermogen om nieuwe ontwikkelingen en nieuwe rechtsgebieden bij te houden en te exploreren;

9. het vermogen om te gaan met de toenemende mondialisering, Europeanisering en internationalisering van het recht.

l. het ontwikkelen van academisch burgerschap dat besef inhoudt van een beroepsethische houding en bewustwording van de maatschappelijke context waarin het recht functioneert, alsmede de maatschappelijke verantwoordelijkheid die hiermee ontstaat voor de academisch opgeleide jurist.

BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES

Bacheloropleiding Fiscaal Recht:

Voor de bacheloropleiding **Fiscaal Recht** gelden de volgende eindkwalificaties:

Primaire doel van de opleiding is de bachelor uit te rusten met de kennis, inzicht en vaardigheden die noodzakelijk zijn om toegang te krijgen tot de master Fiscaal recht.

Afgestudeerden van de opleiding hebben de volgende eindkwalificaties (eindtermen) bereikt, gerangschikt volgens de Dublin-descriptoren: 'kennis en inzicht', 'toepassen van kennis en inzicht', 'oordeelsvorming', 'communicatie' en 'leervaardigheden'.

Dublin-descriptoren

Kennis en inzicht	De bachelor heeft aantoonbare kennis en inzicht van een vakgebied, waarbij wordt voortgebouwd op het niveau bereikt in het voortgezet onderwijs en dit wordt overtroffen; functioneert doorgaans op een niveau waarop met ondersteuning van gespecialiseerde handboeken, enige aspecten voorkomen waarvoor kennis van de laatste ontwikkelingen in het vakgebied vereist is;
Toepassen van kennis en inzicht	De bachelor is in staat om zijn/haar kennis en inzicht op dusdanige wijze toe te passen, dat dit een professionele benadering van zijn/haar werk of beroep laat zien, en beschikt verder over competenties voor het opstellen en verdiepen van argumentaties en voor het oplossen van problemen op het vakgebied;
Oordeelsvorming	De bachelor is in staat om relevante gegevens te verzamelen en te interpreteren met het doel een oordeel te vormen dat mede gebaseerd is op het afwegen van relevante sociaalmaatschappelijke, wetenschappelijke of ethische aspecten;
Communicatie	De bachelor is in staat om informatie, ideeën en oplossingen over te brengen op een publiek bestaande uit specialisten of niet-specialisten;
Leervaardigheden	De bachelor bezit de leervaardigheden die noodzakelijk zijn om een vervolgstudie die een hoog niveau van autonomie veronderstelt aan te gaan.

Eindkwalificaties

Kennis, inzicht en academische houding

1. De bachelor heeft kennis van en inzicht in het geldende materiële en formele belastingrecht en de begrippen van het recht alsmede in de systematiek van het recht en de grondslagen en beginselen waarop het fiscale rechtssysteem berust. (*kennis en inzicht*)
2. De bachelor heeft grondige kennis van en inzicht in met name de volgende deelgebieden van het belastingrecht:
 - a. belastingtheorieën en belastingbeginselen,
 - b. heffingssysteem en systeem van rechtsbescherming,
 - c. inkomstenbelasting,
 - d. vennootschapsbelasting,
 - e. omzetbelasting,
 - f. Europees belastingrecht en internationaal belastingrecht en de doorwerking daarvan in het Nederlandse belastingrecht,alsmede de samenhang tussen de deelgebieden a t/m f. (*kennis en inzicht*)

3. De bachelor heeft basiskennis van de deelgebieden burgerlijk recht, staats- en bestuursrecht, straf- en strafprocesrecht (in het bijzonder fiscaal strafrecht), internationaal en Europees recht, rechtseconomie en bedrijfseconomie, openbare financiën, loonbelasting, overdrachtsbelasting en dividendbelasting. *(kennis en inzicht)*
4. De bachelor is vertrouwd met de grondslagen van het recht in het algemeen, van de metajuridische aspecten daarvan, en heeft besef van de eigen aard van de (fiscale) rechtsbeoefening. *(kennis en inzicht)*
5. De bachelor heeft kennis van de wordingsgeschiedenis van het (fiscale) recht en is in staat het (belasting)recht te begrijpen als discursieve grootheid – als het altijd voorlopige resultaat van meningsvorming en dogmatiek – en heeft inzicht in de wijze waarop het systeem van het recht en het (fiscale) positieve recht met elkaar verbonden zijn. *(kennis en inzicht)*
6. De bachelor heeft inzicht in de sociaal-maatschappelijke, politieke, ethische en wetenschappelijke context waarin het (fiscale) recht zich ontwikkelt en manifesteert en is in staat om vanuit het systeem van het (belasting)recht kritisch te reflecteren op het (belasting)recht. *(kennis en inzicht, toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming)*

Academische en professionele vaardigheden

7. De bachelor is in staat om juridische teksten, waaronder fiscale wetgeving, beleidsbesluiten, jurisprudentie en wetenschappelijke literatuur, te begrijpen en te analyseren, en voor niet-juridische lezers toegankelijk te maken. *(kennis en inzicht, toepassen van kennis en inzicht, communicatie)*
8. De bachelor is in staat om eenvoudig fiscaal-juridisch onderzoek te doen, heeft zich daartoe aan de hand van basisnoties van de wetenschapsfilosofie en de onderzoeks- en wetenschapsmethodologie geoefend in het hanteren van wetenschappelijk instrumentarium en het in de praktijk vlot verzamelen en interpreteren van fiscaal-juridische informatie (zowel in papieren als in digitale versies). Hij is getraind in het scherp onderscheiden van feiten en meningen, en het onderscheiden van hoofd- en bijzaken. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming)*
9. De bachelor heeft zich grondig geoefend in het geven van een (fiscaal-)juridisch gefundeerd antwoord op vragen uit de praktijk in de vorm van een belastingadvies aan een cliënt, een door een belastinginspecteur opgestelde uitspraak op bezwaar, een uitspraak van de feitenrechter of cassatierechter, enz. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie)*
10. De bachelor is in staat om een goed fiscaal-juridisch betoog te schrijven (duidelijke en afgebakende probleemstelling formuleren met een goede opbouw, constructie, juridisch argumenteren, conclusie, leesbaarheid) en om dit mondeling te presenteren. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie)*
11. De bachelor is in staat om een beargumenteerde positie in te nemen in een fiscaal-juridisch debat, en om een standpunt en oordeel te verwoorden met kracht van argumenten. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie)*
12. De bachelor is in staat om de vaardigheden onder 7 t/m 11 zowel schriftelijk als mondeling helder, duidelijk en gestructureerd en binnen een bepaalde tijdspanne uit te oefenen. *(toepassen van kennis en inzicht, communicatie)*

Algemene kwalificatie

13. De bachelor beschikt over de juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn:
 - a. voor toelating tot de vervolgstudie van een fiscale master; *(leervaardigheden)*
 - b. om op het niveau van paralegal werkzaam te zijn in veelal ondersteunende, algemeen-juridisch en fiscaal-juridisch georiënteerde beroepen binnen zowel de publieke als private sector, dat wil zeggen in functies bij centrale en decentrale overheden en in het bedrijfsleven; *(leervaardigheden)*

- c. om toegelaten te worden tot het traject van een van de zogenaamde toga-beroepen (dat wil zeggen te voldoen aan het zogenoemde Civiel Effect) na het volgen van een master met tenminste 60 EC aan juridische vakken én na het aanvullend met goed gevolg afleggen van het tentamen van de vakken Burgerlijk procesrecht, Goederenrecht, Bestuursprocesrecht en Strafprocesrecht op het niveau van het 2e of 3e studiejaar van een universitaire juridische opleiding, indien deze vakken geen deel uitmaken van (de vrije keuzevakruimte van) het bachelor examen Fiscaal recht. (*leervaardigheden*)

Masteropleiding Fiscaal Recht:

Afgestudeerden van de opleiding hebben de volgende eindkwalificaties/eindtermen bereikt, gerangschikt volgens de Dublin-descriptoren: 'kennis en inzicht', 'toepassen van kennis en inzicht', 'oordeelsvorming', 'communicatie' en 'leervaardigheden'.

Dublin-descriptoren

Kennis en inzicht	De master heeft aantoonbare kennis en inzicht, gebaseerd op de kennis en het inzicht op het niveau van Bachelor en die deze overtreffen en/of verdiepen, alsmede een basis of een kans bieden om een originele bijdrage te leveren aan het ontwikkelen en/of toepassen van ideeën, vaak in onderzoeksverband;
Toepassen van kennis en inzicht	De master is in staat om kennis en inzicht en probleemoplossende vermogens toe te passen in nieuwe of onbekende omstandigheden binnen een bredere (of multidisciplinaire) context die gerelateerd is aan het vakgebied; is in staat om kennis te integreren en met complexe materie om te gaan;
Oordeelsvorming	De master is in staat om oordelen te formuleren op grond van onvolledige of beperkte informatie en daarbij rekening te houden met sociaalmaatschappelijke en ethische verantwoordelijkheden, die zijn verbonden aan het toepassen van de eigen kennis en oordelen;
Communicatie	De master is in staat om conclusies, alsmede de kennis, motieven en overwegingen die hieraan ten grondslag liggen, duidelijk en ondubbelzinnig over te brengen op een publiek van specialisten en niet-specialisten;
Leervaardigheden	De master bezit de leervaardigheden die hem of haar in staat stellen een vervolgstudie aan te gaan met een grotendeels zelfgestuurd of autonoom karakter.

Eindkwalificaties

Kennis en inzicht

1. De master heeft grondige kennis van en diepgaand inzicht in het geldende (belasting-)recht en in de grondbeginselen en de systematiek daarvan. (*kennis en inzicht*)
2. De master heeft diepgaand inzicht in de werking van belastingverdragen, belastingwetten en belastingregelingen inclusief de Europeesrechtelijke en internationale aspecten daarvan, en heeft grondig inzicht in de onderlinge samenhang van deze verdragen, wetten en regelingen. (*kennis en inzicht*)
3. De master heeft grondige kennis van en inzicht in de deelgebieden:
 - a. algemene leerstukken op het terrein van het belastingrecht,
 - b. inkomstenbelasting,
 - c. vennootschapsbelasting
 - d. internationaal belastingrecht,
 - e. Europees belastingrecht, zowel op het gebied van de directe als van de indirecte belastingen,
 - f. fiscaal-economisch beleid,
 - g. met de fiscaliteit samenhangende onderdelen van de bedrijfseconomie.(*kennis en inzicht*)

4. De master heeft naast de genoemde kennis en inzicht op de genoemde deelgebieden, tevens goed inzicht in:
 - a. de maatschappelijke context waarbinnen het fiscale recht functioneert, en
 - b. de uitvoering en handhaving (inclusief sancties) van fiscaal recht en -beleid.*(kennis en inzicht)*

Academische en andere vaardigheden

5. De master is in staat om meer complexe problemen – in de vorm van concrete cases dan wel abstracte vragen – die betrekking hebben op de gebieden genoemd in 3., diepgaand en in onderling verband te analyseren en te interpreteren, daarbij sociaal-maatschappelijke en politieke en rechtshistorische aspecten te betrekken, daarover kritische vragen te stellen en originele en creatieve juridische oplossingen aan te dragen. De master is verder in staat om dit mondeling en schriftelijk helder te presenteren, zowel voor vakgenoten als voor niet-(fiscaal-)juristen. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie)*
6. De master is in staat om fiscale regelingen mede te beoordelen vanuit algemeen juridisch, sociaal-economisch en bedrijfseconomisch oogpunt. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming)*
7. De master is in staat om zich op basis van wetenschappelijk verantwoorde feiten en gegevens, en op basis van een geargumenteerde, verantwoorde en controleerbare afweging zelfstandig een mening te vormen over maatschappelijke vraagstukken op het terrein van het belastingrecht. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming)*
8. De master is in staat om wetenschappelijke debatten op de deelgebieden genoemd in 3. te volgen en te begrijpen en daaraan deel te nemen. *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie)*
9. De master heeft inzicht in juridisch-wetenschappelijke onderzoeksmethoden en is in staat deze toe te passen met het oog op een zelfstandig fiscaal-rechtswetenschappelijk onderzoek van enige omvang op academisch niveau (zoals probleemstelling formuleren, verzamelen van informatie, interpreteren van gegevens, conclusies trekken, evalueren en aanbevelingen en suggesties doen voor verder onderzoek). *(toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming)*
10. De master is in staat om de fiscale regels op zich én in relatie tot sociaal-economische belangen en doelstellingen van overheidsbeleid te analyseren en ter zake onderzoeksvragen en probleemstellingen te formuleren. *(toepassen van kennis en inzicht, communicatie)*

Algemene kwalificatie

11. De master beschikt over die juridische kennis, inzicht en vaardigheden die vereist zijn:
 - a. Voor wetenschappelijk onderzoek dat tot de academische promotie leidt, *(leervaardigheden)*
 - b. Voor vele fiscaal-juridische functies op academisch niveau in de publieke en private sector, en bij Europese en internationale organisaties, *(leervaardigheden)*
 - c. Om in combinatie met het afsluitend examen van de bacheloropleiding Fiscaal recht en, door het afzonderlijk met goed gevolg afleggen van tentamens van de vakken Burgerlijk procesrecht, Strafprocesrecht, Goederenrecht en Bestuursprocesrecht op het niveau van het 2^e of 3^e studiejaar van een universitaire opleiding, indien deze vakken geen deel uitmaken van voornoemd bachelorexamen, toegelaten te worden tot de zogenoemde toga-beroepen (dat wil zeggen te voldoen aan de eisen voor het Civiel Effect). *(leervaardigheden)*

BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN DE PROGRAMMA'S

Bacheloropleiding Fiscaal Recht:

Fiscaal Recht (bachelor), 2017-2018

Eerste Jaar Tweede Jaar Derde Jaar

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
LLP	1			100
Inleiding Recht (LAW)	1		5	100
Beginselen van de Democratische Rechtsstaat	1		5	100
Inleiding Burgerlijk Recht	1		10	200
Inleiding Strafrecht	1		5	200
Inleiding Internationaal Publiekrecht	1		5	200
Semester 2				
Inleiding Europees Recht	2		5	200
Inleiding Bestuursrecht	2		5	200
Oriëntatievak: Grondslagen van het Recht	2		5	200
Romeins recht	2		5	200
Belastingrecht	2		5	200
Methoden en Technieken van de Rechtswetenschap	2		5	200

Eerste Jaar **Tweede Jaar** Derde Jaar

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
Directe Belastingen I	1		10	300
Onderneming en recht	1		10	300
Rechtseconomie	1		5	200
Europees Recht	1		5	300
Semester 2				
Materieel Strafrecht	2		10	300
Verbintenissenrecht	2		10	300
Bedrijfseconomie (fiscaal)	2		5	200
BTW en Overdrachtsbelasting	2		5	300

Met ingang van 1 september 2015 wordt een nieuw programma Ba-III ingevoerd. Studenten die vóór 1 september 2013 zijn begonnen met hun bacheloropleidingen, maar die (oude) eerstejaars vakken of tweedejaars vakken op 1 september 2015 nog niet hebben gehaald, vallen onder de overgangsregeling curriculumherziening bachelor 2015-2016. Zie [website](#).

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
Fiscaal Bestuursrecht	1		10	300
Moot Court Fiscaal	1		5	400
Keuzevakruimte Fiscaal recht	1		5	200
Openbare Financiën (LAW)	1		5	300
Theorie van het belastingrecht	1		5	400
Semester 2				
Directe Belastingen II	2		10	400
Internationaal belastingrecht	2		5	300
Keuzevakruimte Fiscaal recht	2		5	200
Keuzevakruimte Fiscaal recht	2		5	200
Keuze uit een van onderstaande vakken:				
Bachelorscriptie: Fiscale Talentenklas	2		5	400
Bachelorscriptie: Fiscaal Eindwerkstuk	2		5	400

Masteropleiding Fiscaal Recht:**Fiscaal Recht (master), 2017-2018**

Jaar 1

Vak	Semester	Blok	EC	Niveau
Semester 1				
Inkomstenbelasting	1		5	600
Tax Management	1		5	500
Internationaal belastingrecht II	1		10	500
Vennootschapsbelasting	1		5	600
Profileringsvak Verdieping BTW	1		5 (of 6)	500
Semester 2				
Verdieping Algemene Leerstukken Belastingrecht	2		5	600
Europees Belastingrecht	2		10	500
Gebonden keuze uit 1 van de volgende vier vakken:				
→ Belastingverdragen	2		5	500
→ Fiscaal-economisch beleid	2		5	600
→ Een Master BTW-vak van bepaalde fiscale zusterfaculteiten	2			0
→ Keuzevak buitenland master fiscaal recht	2		5	500
Scriptie master fiscaal recht	2		10	600

BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA

Woensdag 22 november 2017		
9.30	10.00	Aankomst en welkom
10.00	12.30	Vorbereidend overleg en inzien documenten
12.30	13.00	Lunch
13.00	14.00	Gesprek met inhoudelijk verantwoordelijken alle opleidingen 1. Dr. mr. P.C. (Peter) van Es, Portefeuillehouder Onderwijs/Opleidingsdirecteur Notarieel Recht 2. Mr. dr. C. (Chris) de Kruif, Opleidingsdirecteur Rechtsgeleerdheid/UD Staats- en bestuursrecht 3. Mr. dr. J. (Jan) Vleggeert, Opleidingsdirecteur Fiscaal recht /UHD Belastingrecht 4. Prof. mr. drs. M.R. (Mariëlle) Bruning, Opleidingsdirecteur masteropleiding Jeugdrecht/Hoogleraar Jeugdrecht 5. Dr. A.G. (Gerda) Korevaar, Coördinator afdeling Onderwijsbeleid 6. B. (Bas) Knapp, Student-lid (assessor) faculteitsbestuur afstudeerrichting Economie en Recht
14.00	14.45	Gesprek met studenten B Rechtsgeleerdheid 1. Siwan Delewi Mono-disciplinair 2. Matthijs Wijling Propedeuse 3. Sabrina Namias de Crasto Propedeuse 4. Marith van Dijk Student-tutor/mono-disciplinair 5. Martijn Berk Deeltijd/mono-disciplinair 6. Mees Veeger Entrepreneurship & Management 7. Kimberley Muijsert Honours College 8. Fleur Hunink International Business Law 9. Michiel Hanssen Mono-disciplinair RG en Fiscaal Recht
14.45	15.15	Pauze
15.15	16.00	Gesprek met studenten M Rechtsgeleerdheid 1. Roel Becker Afstudeerrichting Civiel recht 2. Willemijn Waas Afstudeerrichting Straf- en Strafprocesrecht 3. Maaïke Faase Afstudeerrichting Staats- en Bestuursrecht 4. Laurent van Gommeren Afstudeerrichting Financieel Recht 5. Tim Hartman Afstudeerrichting Civiel recht 6. Claire Vegter Afstudeerrichting Public International Law 7. Caspar Klos Afstudeerrichting European Law 8. Marieke Mohaboe Afstudeerrichting Encyclopedie en Filosofie van het Recht
16.00	16.45	Gesprek met docenten B en M Rechtsgeleerdheid 1. Dr. J.J. (Jorrit) Rijpma, Universitair Hoofddocent Europees Recht 2. Mr. M. (Meehea) Park, Promovenda Europees Recht/docent Moot Court 3. T.D. (Tjebbe) Geldof, Onderwijs- en onderzoeksmedewerker Staats- en Bestuursrecht/Promovendus 4. Prof. Dr. N.M. (Niels) Blokker, Hoogleraar Internationaal Institutioneel Recht 5. Mr. dr. J. (Jelle) Nijland, Universitair Docent Ondernemingsrecht 6. Drs. B.L. (Bo) Terpstra, Docent Economie 7. Prof. Mr. W. (Willemien) den Ouden, Hoogleraar Staats- en Bestuursrecht/voormalig Dean Honours Academy 8. Mr. M.D.R.M. (Monique) de Deugd, Docent Civiel recht 9. Mr. dr. A.J. (Arie-Jan) Kwak, Universitair Docent Encyclopedie van de rechtswetenschap
17.00	17.15	Pauze

17.15	17.45	Gesprek met leden van de opleidingscommissies B en M Rechtsgeleerdheid 1. Mr. dr. E.V. (Erik) Koppe, Universitair docentlid/Publiekrecht 2. Dr. K.M. (Kelly) Pitcher, Universitair docentlid/Straf- en Strafprocesrecht 3. Mr. dr. L.M. (Laura) van Bochove, Universitair docentlid/Privaatrecht 4. Jantine Rozenboom, Studentlid bacheloropleiding 5. Melinda van Os, Studentlid masterrichting Arbeidsrecht 6. Ingrid van Woudenberg, Studentlid bacheloropleiding 7. Tonko van Leeuwen, Studentlid masterrichting Encyclopedie 8. Lotte Chevalier, Studentlid masterrichting Public International Law
17.45	18.30	Gesprek met alumni M Rechtsgeleerdheid 1. Renée van Hoof, Afstudeerrichting Ondernemingsrecht 2. Rosanne van der Straten, Afstudeerrichting European Law 3. Lieke Feenstra, Afstudeerrichting Staats- en Bestuursrecht 4. Ibrahim El-Mokadem, Afstudeerrichting Straf- en Strafprocesrecht 5. Laurens Hillen, Afstudeerrichting Financieel Recht
Donderdag 23 november 2017		
9.00	10.00	Voorbereidend overleg en inzien documenten; spreekuur (9.30-10.00)
10.00	10.45	Gesprek met studenten B en M Fiscaal recht (incl. opleidingscommissie) 1. Romy Post, Bacheloropleiding 2. Madelon Vos, Bacheloropleiding 3. Daan Kok, Bacheloropleiding 4. Jurian Lock, Masteropleiding 5. Bastiaan van Ganzen, Masteropleiding 6. Tiffany Ferreira, Masteropleiding
10.45	11.30	Gesprek met docenten B en M Fiscaal recht (incl. opleidingscommissie) 1. Mr. dr. J. (Jan) Vleggeert, Opleidingsdirecteur Fiscaal Recht/UHD Belastingrecht 2. Prof. Mr. dr. J.P. (Koos) Boer, Hoogleraar Belastingrecht 3. Mr. drs. T.A. Cramwinckel, Promovendus/Ph.D.-fellow 4. Mr. drs. J.J.H. (Judith) Reijnen, Fiscaalrechtelijk docent 5. Mr. H. (Heiko) Lohuis, Fiscaalrechtelijk docent 6. Mr. dr. E.A.M. (Esther) Huiskers-Stoop, Universitair Docent
11.30	11.45	Pauze
11.45	12.30	Gesprek met leden van de examencommissie 1. Mr. dr. M.J. (Machteld) Vonk, Lid (Jeugdrecht) 2. Dr. C.C. (Silvia) Vink, Extern lid 3. Prof. Mr. D.F.M.M. (Niek) Zaman, Voorzitter (Notarieel recht) 4. Mr. dr. J. (Jan) Robbe, Plv. voorzitter (Staats- en Bestuursrecht) 5. Dr. A.A.T. (Anke) Ramakers, Lid (Criminologie) 6. Prof. Mr. W.G. (Pim) Huijgen, Lid (Notarieel recht) 7. Prof. Mr. C.G. (Clementine) Breedveld, voormalig lid (Burgerlijk recht)
12.30	13.00	Lunch
13.00	13.45	Gesprek met studenten M Jeugdrecht (incl. opleidingscommissie) 1. Francesca van Dongen 2. Nabila Zerkouni 3. Thijs Hannema 4. Mindy Mosk 5. Marleen Eizinga 6. Lisa van Zelm 7. Isabelle Kornelis
13.45	14.30	Gesprek met docenten M Jeugdrecht (incl. opleidingscommissie) 1. Prof. Dr. mr. T. (Ton) Liefwaard, Hoogleraar 2. Mr. drs. Y.N. (Yannick) van den Brink, Universitair Docent 3. Mr. E.A.J. (Jeanette) Satink, Docent 4. Mr. K.A.M. (Kartica) van der Zon, Promovendus/Ph.D.-fellow 5. Prof. Dr. mr. P.R. (Peter) Rodrigues, Hoogleraar Immigratierecht 6. Mr. M.M.C. (Manuela) Limbeek, Docent 7. Prof. Mr. dr. E.M. (Isabeth) Mijnaerends, Bijzonder hoogleraar

14.30	15.00	Pauze
15.00	15.45	Gesprek met studenten B en M Notarieel recht (incl. opleidingscommissie) 1. Lenina Broers, Bacheloropleiding 2. Bob Ilijasevic, Bacheloropleiding 3. Danique Westerbeek, Bacheloropleiding 4. Lauresse Anemaet, Bacheloropleiding 5. Chantal Jansen, Masteropleiding 7. Mirjam Blom, Masteropleiding 8. Maureen van der Wal, Masteropleiding
15.45	16.30	Gesprek met docenten B en M Notarieel recht (incl. opleidingscommissie) 1. Prof. Mr. W.G. (Pim) Huijgen, Hoogleraar 2. Prof. dr. F. (Frans) Sonneveldt, Hoogleraar 3. Mr. dr. J.A.J. (Jacqueline) Peter, Universitair Docent 4. Dr. mr. G.G.B. (Guus) Boelens, Universitair Docent 5. Mr. T.H. (Teico) Sikkema, Docent 6. Mr. L.M. (Laurens) de Hoog, Promovendus/Ph.D.-fellow 7. J.J.H. (Joris) Hermeling, promovendus/Ph.D.-fellow 8. Mr. R.L.G. (Roberto) van den Heuvel, fiscaalrechtelijk docent
16.30	17.00	Pauze
17.00	18.00	Gesprek met alumni M Notarieel recht, M Fiscaal recht, M Jeugdrecht 1. Katherine Filesia, Notarieel recht 2. Paul Berssenbrugge, Notarieel recht 3. Rosanne Madern, Notarieel recht 4. Julius Bos, Notarieel recht 5. Ceril van Leeuwen, Jeugdrecht 6. Mariëlle Bahlmann, Jeugdrecht 7. Marit Oosterom, Fiscaal recht 8. Jop Lemmen, Fiscaal recht 9. Lynn van den Berg, Fiscaal recht
Vrijdag 24 november 2017		
09.00	10.00	Eindgesprek met formeel verantwoordelijken 1. Prof. Dr. J.P. (Joanne) van der Leun, Decaan Faculteit 2. Dr. mr. P.C. (Peter) van Es, Portefeuillehouder Onderwijs/Opleidingsdirecteur Notarieel Recht 3. Mr. dr. C. (Chris) de Kruif, Opleidingsdirecteur Rechtsgeleerdheid/UD Staats- en bestuursrecht 4. Mr. dr. J. (Jan) Vleggeert, Opleidingsdirecteur Fiscaal recht /UHD Belastingrecht 5. Prof. mr. drs. M.R. (Mariëlle) Bruning, Opleidingsdirecteur masteropleiding Jeugdrecht/Hoogleraar Jeugdrecht 6. Dr. A.G. (Gerda) Korevaar, Coördinator afdeling Onderwijsbeleid 7. B. (Bas) Knapp, Studentlid faculteitsbestuur
10.00	10.30	Rondleiding
10.30	12.30	Opstellen voorlopige bevindingen
12.30	13.00	Pauze en lunch
13.00	16.00	Opstellen voorlopige bevindingen
16.00	16.30	Vorbereiden mondelinge rapportage (panel intern)
16.30	17.00	Mondelinge rapportage voorlopige bevindingen

BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN

Het panel heeft voorafgaand aan het bezoek eindwerken bestudeerd van afgestudeerden. De studentnummers van de eindwerken zijn bekend bij QANU en kunnen op verzoek worden opgevraagd.

Het panel heeft tijdens het bezoek onder meer de volgende documenten bestudeerd (deels in *hard copy* en deels via de elektronische leeromgeving):

- Studiemateriaal, waaronder toetsopgaven en een representatieve selectie handboeken, van de volgende cursussen in de bacheloropleiding Fiscaal Recht:

1. Inleiding Recht
2. Directe Belastingen II
3. Moot Court Fiscaal
4. Theorie van het Belastingrecht
5. Fiscaal bestuursrecht
6. Belastingrecht

- Studiemateriaal van de volgende cursussen in de masteropleiding Fiscaal Recht:

1. Internationaal Belastingrecht II
2. Inkomstenbelasting
3. Europees Belastingrecht

- Scriptiehandleidingen voor de bachelor- en masterscriptie 2017-2018

- Studenthandleiding bachelorscripties juridische opleidingen 2017-2018

- Bestuurlijke reactie op rapport Kwaliteitsborging FdR 2015-2016 CvT

- Commissie van Tien 15-16

- Handleiding digitale plagiaatcontrole masterscripties

- Interpretatie safe-assignrapport

- Interpretatie turnitin-rapport

- Rapport kwaliteitsborging toetsing FdR 2016-2017

- Uitleg mbt uitvalsgegevens

- Beoordelingsprocedure Juridische Taaltoets propedeusestudenten

- geaggregeerde exitenquêtes juridische opleidingen

- Informatie bij offerte taaltoets

- Slagingspercentages taaltoets

- Toetsplannen juridische opleidingen

- Verslagen Examencommissie

- Verslagen Opleidingscommissies